

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ВИЩА ШКОЛА ЕКОНОМІКИ ТА МЕНЕДЖМЕНТУ
ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ
КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з вибіркової навчальної дисципліни
циклу професійної та практичної підготовки

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА І ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

для студентів денної форми навчання

Галузь знань: 0305 Економіка та підприємництво
Напрямок підготовки: 6.030501 Економічна теорія
Спеціалізація: Економічна теорія (ЕТ)

Донецьк, 2012 р.
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ВИЩА ШКОЛА ЕКОНОМІКИ ТА МЕНЕДЖМЕНТУ
ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ
КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з вибіркової навчальної дисципліни
циклу професійної та практичної підготовки

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА І ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

для студентів денної форми навчання

Галузь знань: 0305 Економіка та підприємництво
Напрямок підготовки: 6.030501 Економічна теорія
Спеціалізація: Економічна теорія (ЕТ)

РОЗГЛЯНУТО:

на засіданні кафедри
економічної теорії і державного управління
Протокол № 1 від 31 серпня 2012 р.

ЗАТВЕРДЖЕНО:

на засіданні
навчально-видавничої ради ДонНТУ
Протокол № ___ від «___» _____ 20__ р.

Донецьк, 2012 р.

УДК 330.1 (477)

Конспект лекцій з вибіркової навчальної дисципліни циклу професійної та практичної підготовки «Соціальна політика і економічна безпека» для студентів денної форми навчання галузі знань 0305 Економіка та підприємництво напряму підготовки: 6.030501 Економічна теорія / Укл. М.В. Гордон. - Донецьк: ДонНТУ, 2012. – 61 с.

Конспект лекцій містить теоретичний матеріал, список рекомендованої базової та допоміжної літератури з вибіркової навчальної дисципліни циклу професійної та практичної підготовки «Соціальна політика і економічна безпека» для студентів денної форми навчання галузі знань 0305 Економіка та підприємництво напряму підготовки: 6.030501 Економічна теорія.

Укладач:

М.В. Гордон, к.е.н., доцент

Відповідальний за випуск

В.В. Дементьєв, д.е.н., професор

Зміст

Вступ.....	5
Тема 1. «Безпека»: історико-правовий аспект, визначення, зміст та структура, загальні положення.....	6
Тема 2. Соціально-економічна безпека держави.....	10
Тема 3. Критерії та індикатори (показники, параметри) соціально-економічної безпеки держави.....	18
Тема 4. Соціально-економічна безпека на регіональному рівні.....	25
Тема 5. Соціально-економічна безпека на мікрорівні.....	29
Тема 6. Безпека підприємництва в умовах кримінальної конкуренції.....	35
Тема 7. Соціально-економічна безпека особистості.....	40
Тема 8. Державне регулювання економічної безпеки.....	48
Тема 9. Глобальна безпека та перехід до постіндустріального розвитку.....	55
Список рекомендованої літератури.....	59

Вступ

Питання економічної безпеки набуває все більшої актуальності, оскільки стає очевидним, що безпека кожної конкретної країни в XXI столітті значно більшою мірою залежить від надійності та ефективності функціонування економічної системи, ніж від інших факторів. З метою досягнення міцності та стійкості економічної безпеки необхідно визначити ті ефективні економічні важелі, які реально працюють в українських умовах. Саме тому наукове розуміння проблем соціально-економічної безпеки є необхідною складовою становлення фахових знань студентів.

Метою навчальної дисципліни навчальної дисципліни «Соціальна політика і економічна безпека» є вивчення теоретико-методологічних засад, форм, динаміки та організаційно-правового механізму забезпечення соціально-економічної безпеки сучасного суспільства.

Предметом навчальної дисципліни є соціально-економічна безпека як об'єктивна закономірність економічного розвитку.

Дисципліна «Соціальна політика і економічна безпека» тісно поєднана з такими курсами, як політична економія, історія економіки та економічної думки, макроекономіка, державне регулювання економіки, макроекономічний аналіз, національні моделі економічних систем, економічна компаративістика, економічний розвиток.

Завданням дисципліни є з'ясування сутності теоретико-методологічних основ формування та гарантування соціально-економічної безпеки; засвоєння тенденцій та напрямів гарантування соціально-економічної безпеки; формування знання та навичок аналітичної оцінки соціально-економічної безпеки як специфічного ресурсу та результату функціонування економіки.

Конспект містить основні теоретичні положення до вивчення кожної теми, список рекомендованої літератури з дисципліни загалом.

Зазначені матеріали спрямовані на методичне забезпечення всіх форм роботи студентів, пов'язаної з опануванням теоретичного матеріалу, засвоєнням відповідної термінології, ознайомленням з літературними джерелами тощо.

Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Соціальна політика і економічна безпека» складений для студентів напряму підготовки 6.030501 Економічна теорія галузі знань 0305 Економіка та підприємництво.

Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Соціальна політика і економічна безпека» входить до складу основних документів кафедри економічної теорії і державного управління, що визначають зміст і організацію навчального процесу студентів.

Тема 1. «Безпека»: історико-правовий аспект, визначення, зміст та структура, загальні положення

1. Типи безпеки, класифікація категорії «безпека» за різними ознаками.
2. Індекс «національної сили» держави.
3. Національні інтереси як передумова національної безпеки.
4. Класифікація загроз національним інтересам України за різними

ознаками.

1. Типи безпеки, класифікація категорії «безпека» за різними ознаками.

Сучасні тенденції розвитку продуктивних сил та відповідної їм системи виробничих відносин, ускладнення та стрімке вдосконалення техніко-технологічних компонентів функціонування економічних систем, загострення суперечностей як у ставленні суспільства до природи так і, власне, у системі суспільних взаємин потребує використання нових науково-теоретичних та практичних підходів до творення критеріїв, факторів та форм подальшого розвитку соціально-економічної сфери. У цих умовах на перший план висувається проблема безпеки як комплексної, інтегральної характеристики, що визначає параметри життєздатності соціально-економічних структур у процесі глобальних та локальних трансформацій.

З'ясування сутності та ролі безпеки в сучасному соціально-економічному житті потребує розгляду її антиподу — небезпеки як такого явища, котре реально або потенційно здатне впливати на якісні та кількісні параметри розвитку, виступати формою загострення суспільних суперечностей. У процесі дослідження соціально-економічних структур небезпека розкривається як об'єктивно існуюча можливість негативного впливу на соціальний організм, внаслідок якого йому можуть бути заподіяні значні збитки, які не тільки погіршують його стан, але й завдають об'єкту небажаних параметрів (характеру, темпів, форм і т. ін.). *Джерелами небезпеки* при цьому виступають умови й чинники, які за певних обставин самі по собі або в різній сукупності виявляють ворожі наміри, шкідливі властивості, деструктивну природу й мають природне, техногенне або соціальне походження.

У сучасній теорії безпеки прийнято розрізняти *небезпеку* як таку, що, у цілому, усвідомлюється, але не як фатальна ймовірність завдання шкоди, що визначається наявністю об'єктивних і суб'єктивних чинників, які володіють загрозливими, вражаючими властивостями; і загрозу як найбільш конкретну та безпосередню форму небезпеки або сукупність умов і чинників, що створюють небезпеку інтересам громадян, суспільства й держави, національним цінностям і національному способу життя. Відповідно *категорію безпеки* слід охарактеризувати як стан об'єкта в системі його зв'язків — з погляду здатності до виживання й розвитку в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз, а також дії непередбачуваних і важкопрогнозованих чинників.

Складність і розмаїття функціональних сфер, в яких відбувається розвиток параметрів безпеки, а також наявність системи взаємозв'язків між ними зумовлює вдосконалення цілісної системи національної безпеки, що констатується і забезпечується державою як координатором соціально-економічних процесів і явищ у суспільстві, її економічним центром. Тому з'ясування змісту, структури та напрямів забезпечення соціальної стабільності потребує передусім дослідження її місця і ролі у структурі національної безпеки держави.

Національна безпека — це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам. Як національні інтереси розглядають життєво важливі матеріальні, інтелектуальні й духовні цінності, визначальні потреби суспільства й держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток.

Національна безпека виступає концентрованим виразом сукупності умов, що розвиваються у військовій, внутрішньо- і зовнішньополітичній сфері, інформаційному, екологічному, науково-технічному та низці інших напрямів суспільної еволюції. Відповідно розрізняють технологічні, політичні, екологічні, інтелектуальні, криміногенні, правові та інші підвиди національної безпеки. Разом з тим існують щонайменше дві її сфери, що визначають об'єктивні можливості розвитку всіх інших підвидів. Ідеться про економічну й соціальну сфери формування загального рівня безпеки.

2. Індекс «національної сили» держави.

Найбільш узагальненим показником національної безпеки є *«індекс комплексної національної сили»*, що складається з трьох складових, що включають різні компоненти:

1. Здатність вносити вклад в міжнародне співтовариство, тобто фінансово-економічні, науково-технічні та політико-дипломатичні можливості держав ініціювати створення та розвиток міжнародних соціальних та економічних проєктів, систем організацій, корпорацій:

1.1 Базовий потенціал:

- економічна сила;
- фінансова міць;
- наука та технологія;

1.2 Можливості реалізації базового потенціалу в світовому масштабі:

- валютно-фінансові ресурси;
- консенсус щодо питань міжнародної політики;
- здатність ефективно діяти на міжнародній арені.

2. Здатність до виживання в кризових та екстремальних міжнародних умовах:

- географічні умови;
- чисельність населення;
- природні ресурси;
- економічна сила;

- оборонні сили;
- національна мораль;
- дипломатія та співробітництво в галузі оборони.

3. Можливості силового тиску, тобто здатність держави нав'язувати свої інтереси іншим країнам:

- військова сила;
- стратегічні матеріали та технології;
- економічна влада;
- дипломатичні можливості.

Індекс комплексної національної сили» розраховується як середня зважена всіх трьох складових.

3. Національні інтереси як передумова національної безпеки.

Національні інтереси - ті реальні, цілком очевидні причини, що лежать в основі безпосередніх дій, мотивів, спонукань, в яких бере участь індивіди, соціальні групи, нації, держави. У самому широкому плані інтереси включають широке коло інтелектуальних, історичних, моральних і культурних цінностей.

З'ясування поняття «національного інтересу» неможливо без урахування культурно-історичних традицій та національних цінностей. Національна ідентичність є невід'ємним елементом національного інтересу. У науковій літературі громадський інтерес представляється як усвідомлення потреби суб'єкта або соціальної спільності, що випливають з умов їхнього існування та діяльності. У той же час інтерес - це відношення потреби до умов її реалізації. Відповідно: **національний інтерес** - це усвідомлення та відображення в діяльності його лідерів корінних потреб держави. Представляється цілком допустимим визначити національний інтерес як сукупність потреб і прагнень народу (народів) тієї чи іншої держави у створенні необхідних для себе життєвих умов, свідомості свого суверенітету, встановлення взаємовигідних відносин з народами інших країн.

Необхідно відзначити, що поняття «національний інтерес» і «державний інтерес» у науковій літературі часто ототожнюють. При цьому важливо мати на увазі, що, якщо національний інтерес може виражати потреби якогось одного домінуючого етносу (корінної нації), то державний інтерес завжди пов'язаний з дотриманням таких обов'язкових умов: а) в його основі лежать інтереси людей, громадян цієї держави, б) він забезпечується всім суспільством, в) особливо суворе дотримання закону і права.

Державний інтерес характеризується наявністю низки **важливих ознак**. По-перше, він повинен бути вираженням інтересів усіх верств і груп суспільства, а не якоїсь однієї його частини. По-друге, державний інтерес з того чи іншого питання може бути виявлений (виміри) за допомогою опитування населення. По-третє, результати референдуму можуть стати найбільш авторитетними приводами для прийняття урядом відповідних рішень. По-четверте, державний інтерес інтегрує в собі всі основні потреби суспільства - від економічних до оборонних і тому є своєрідним комплексним критерієм у політиці держави.

Реалізуючи свої власні інтереси, держави обов'язково втягуються, вступають у взаємини між собою, що веде до розширення учасників міжнародних відносин.

Сучасний світ багатий новими елементами, які сприяють перерозподілу потужності, що концентрувалися раніше в руках великих військових держав. Ці нові елементи в перерозподілі влади (наприклад, приватні транснаціональні суб'єкти) ведуть і до ускладнення національних інтересів, у зв'язку з чим суперництво в міжнародній політиці ускладнюється. Це підбило міжнародне співтовариство до вироблення певних норм і правил взаємодії. У його основу були покладені два взаємозалежних і взаємообумовлених принципу: захищаючи і сприяючи реалізації власних інтересів, будь-який суб'єкт міжнародних відносин повинен шанобливо ставитися і до інтересів інших держав. І в цьому контексті правомірно вести мову про універсальні інтернаціональних (тобто міжнародних) інтересах усього світового співтовариства. Це означає, що розум держави, виражений у його національний інтерес, полягає в свідомості як власної сутності і природи, так і природи оточення.

Класифікація національних економічних інтересів:

1. *За ступенем важливості:* життєво важливі, стратегічні, тактичні.
2. *За тривалістю дії:* довготермінові, середньотермінові, короткотермінові.
3. *За характером зіткнення:* паралельні, конфронтаційні, розбіжні, спільні.
4. *За місцем дії:* внутрішні, зовнішні.
5. *За ступенем реалізації:* нереалізовані, частково реалізовані, реалізовані.
6. *За сферами розповсюдження:* виробничі, фінансові, експортно-імпортні, технологічні, інституційні, військово-економічні, соціально-економічні, демографо-економічні, еколого-економічні.

4. Класифікація загроз національним інтересам України за різними ознаками.

Загрозами національним інтересам є сукупність умов і чинників, які створюють небезпеку життєво важливим інтересам особистості, суспільству, державі, ускладнюють або унеможлиблюють реалізацію національних економічних інтересів. Вирізняють ***внутрішні та зовнішні загрози національним інтересам.***

Основними внутрішніми загрозами слід вважати:

- 1) у науково-технічній сфері: руйнування науково-технічного потенціалу, зменшення науково-технічних розробок, скорочення потенціалу фундаментальної науки, невизначеність державної науково-технічної політики, вплив наукових кадрів за кордон або в іншу сферу діяльності;
- 2) в економічній сфері: скорочення обсягів виробництва у провідних галузях, розрив господарських зв'язків, монополізація економіки, криміналізація суспільства, наявність структурних диспропорцій, великий внутрішній борг, високий рівень зношеності основних фондів, енергетична криза, низький рівень продуктивності праці та інвестиційної діяльності;
- 3) високий рівень інфляції та безробіття, зростання «тіньової» економіки, низький платоспроможний попит населення, цінові диспропорції між промисловістю та сільським господарством, загроза втрати продовольчої незалежності країни, масове ухиляння від сплати податків;
- 4) у соціальній сфері: поглиблення диференціації доходів, бідність, погіршення структури харчування, зменшення доступності освіти та медичних послуг, погіршення якості життя, соціальна незахищеність значних верств

населення, зниження народжуваності, зростання смертності, неконтрольовані міграційні процеси.

До зовнішніх загроз належать:

- економічна залежність від імпорту;
- від'ємне зовнішньоторговельне сальдо;
- нераціональна структура експорту - надмірний вивіз сировинних ресурсів; втрата позицій на зовнішніх ринках;
- зростання зовнішньої заборгованості;
- нераціональне використання іноземних кредитів;
- неконтрольований вплив валютних ресурсів за кордон, розміщення їх в зарубіжних банках.

Тема 2. Соціально-економічна безпека держави

1. Економічна складова національної безпеки: сутність, чинники критерії.

2. Соціальний компонент національної безпеки.

3. Чинники формування економічної безпеки особистості, підприємства, регіону.

4. Ієрархічні системи національної безпеки.

1. Економічна складова національної безпеки: сутність, чинники критерії.

Розглядаючи різнобіччя безпеки, не можна обійти економічні аспекти. Ціла *низка умов і чинників* висуває економічну безпеку серед категорій, що формують системний погляд на сучасне життя суспільства й держави.

По-перше, це відмінності в соціально-економічних потребах та інтересах, прагнення до найповнішого їх задоволення в межах виробничих стосунків між людьми у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг.

По-друге, обмеженість природних ресурсів, різний ступінь забезпеченості ними окремих економічних суб'єктів містить потенційну можливість для загострення економічної і політичної боротьби за користування цими ресурсами.

По-третє, зростає значення чинника конкуренції у виробництві та збуті товарів і послуг. При цьому зростання конкурентоспроможності одних економічних суб'єктів може розглядатись іншими як реальна або потенційна небезпека, загроза їхнім власним інтересам. Тому *категорія економічної безпеки* має системотворчий характер і виступає не тільки центральним структурним компонентом у системі національної безпеки, але й однією з ключових характеристик економічної сфери держави, що ставить цю категорію в один ряд з базовими категоріями економічної теорії.

Основними завданнями економічної безпеки є:

- забезпечення пропорційного та безперервного економічного зростання;
- приборкання інфляції та безробіття;
- формування ефективної структури економіки та розвинутого ринку цінних паперів;
- скорочення бюджету та державного боргу;
- підтримка стійкості національної валюти.

Ці завдання визначають **стратегію економічної безпеки** як формування та обґрунтування стратегічних пріоритетів, національних інтересів, засобів і механізмів вирішення проблем.

Складовими економічної безпеки є:

1. Макроекономічна безпека – це стан економіки, при якому досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій.

У макроекономічному аналізі економічної безпеки вирізняють такі складові:

- *економічну незалежність*, тобто можливість здійснення державного контролю над використанням національних ресурсів, спроможність забезпечити національні конкурентні переваги для рівноправної участі у міжнародній торгівлі;

- *стійкість і стабільність національної економіки*, яка передбачає міцність і надійність усіх елементів економічної систем, захист усіх форм власності, стримування дестабілізуючих чинників;

- *здатність до саморозвитку і прогресу* означає спроможність самостійно реалізовувати і захищати національні інтереси, створювати сприятливий інвестиційно-інноваційний клімат, розвивати інтелектуальний потенціал. Економіка яка постійно розвивається, здатна протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам. Надійність та ефективність економічних пропорцій, вертикальних та горизонтальних зв'язків дозволяє пом'якшити наслідки дестабілізуючих процесів.

2. Фінансова безпека – це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання.

Фінансова безпека, у свою чергу, містить такі складові:

- *бюджетна безпека* – це стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів;

- *валютна безпека* – це такий стан курсоутворення, який створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняного експорту, безперешкодного припливу в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках;

- *грошово-кредитна безпека* – це такий стан грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів та таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення;

- *боргова безпека* – це такий рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету і руйнуванням вітчизняної фінансової системи;

- *безпека страхового ринку* – це такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування;

- *безпека фондового ринку* – це оптимальний обсяг капіталізації ринку (з огляду на представлені на ньому цінні папери, їх структуру та рівень ліквідності), здатний забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, торгівців, інститутів спільного інвестування, посередників (брокерів), консультантів, реєстраторів, депозитаріїв, зберігачів та держави в цілому.

3. Зовнішньоекономічна безпека – це такий стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці.

4. Інвестиційна безпека – це такий рівень національних та іноземних інвестицій (за умови оптимального їх співвідношення), який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку при належному рівні фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів.

5. Науково-технологічна безпека – це такий стан науково-технологічного та виробничого потенціалу держави, який дає змогу забезпечити належне функціонування національної економіки, достатнє для досягнення та підтримки конкурентоздатності вітчизняної продукції, а також гарантування державної незалежності за рахунок власних інтелектуальних і технологічних ресурсів.

6. Енергетична безпека – це такий стан економіки, який забезпечує захищеність національних інтересів у енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, дає змогу задовольняти реальні потреби в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування національної економіки в режимах звичайного, надзвичайного та воєнного стану.

Об'єктами економічної безпеки є:

- держава;
- суспільство;
- громадяни;
- підприємства, установи та організації;
- території;
- окремі складові економічної безпеки.

Основним суб'єктом економічної безпеки виступає держава, яка здійснює свої функції у цій сфері через органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

2. Соціальний компонент національної безпеки.

Економічна безпека здатна розвиватися лише в площині забезпечення соціально необхідних умов відтворення суспільного продукту, у системі складних зв'язків і взаємозалежностей, зумовлених соціальною структурою суспільства, глибиною соціальних суперечностей та об'єктивними можливостями їх подолання засобами економічної політики.

Сьогодні високий рівень соціальної безпеки входить у систему першочергових пріоритетів країн, що вирішують різні завдання економічного розвитку й

функціонування. У своїй основі цей процес, на нашу думку, має об'єктивні тенденції, зумовлені всім ходом суспільного розвитку протягом ХХ ст. і підпорядковані еволюції людини як кінцевої мети будь-якої соціально-економічної активності. Реалії соціально-економічного життя людства свідчать про те, що на рубежі ХХІ ст. почалися стрімкі якісні перетворення в суспільних взаєминах, пов'язані з усвідомленням нової домінанти поступу — розвитку людини, особистості з усім багатством її здібностей і потреб. Завдяки такому підходу в концептуальному плані на зміну людині економічній приходить людина соціальна.

Орієнтація на задоволення потреб людини стає абсолютно необхідною умовою політики забезпечення національної безпеки.

У зв'язку з цим вважаємо необхідним указати на ті **зміни в суспільному розвитку**, що уможливили сформування нової домінанти соціально-економічних взаємин. **Визначальними серед них є:**

Надання праці творчого характеру, який в умовах стрімкого збагачення свого змісту перетворюється в основний чинник належних соціально-економічних змін, виступає своєрідною рушійною силою науково-технічної революції.

Революційні зміни в продуктивних силах, що зумовлюють відповідні перетворення в системі соціально-економічних взаємин, пов'язуються передусім зі зростанням якості людського чинника, активним нагромадженням і реалізацією інтелектуального потенціалу.

Різнострамований і суперечливий *вплив на сучасний розвиток глобалізаційних процесів*, що призводять до виникнення й поглиблення проблем, пов'язаних із природними, природно-антропогенними, антропогенними (у тому числі економічними і соціальними) явищами, котрі виникли в процесі розвитку сучасної цивілізації і мають загальнопланетарний характер як за масштабами й значущістю, так і за способами їх розв'язання. Розуміння глобальних проблем у сфері взаємодії природи і суспільства, у сфері суспільних взаємин, розвитку людини та забезпечення її майбутнього потребує певного пом'якшення соціально-економічних суперечностей, орієнтації на «загальнолюдські цінності» і є важливою метою сучасного соціально-економічного й суспільного розвитку загалом.

Посилення взаємозумовленості соціальної та економічної складових розвитку викликане низкою тенденцій. По-перше, економічна безпека, як комплексна характеристика розвитку й функціонування економічної системи, синтезує в собі всі форми проявів суспільних взаємин, здатних викликати реальний або потенційний конфлікт інтересів. При цьому соціальна сфера за кризового розвитку перетворюється в дестабілізуючий чинник і потребує як об'єктивної діагностики й моніторингу в системі критеріїв національної економічної безпеки, так і реалізації невідкладних заходів щодо забезпечення необхідного рівня показників-індикаторів соціальної сфери.

По-друге, характер процесів, які відбуваються в структурі соціуму, дає змогу віднести суперечності в даній сфері до стратегічних загроз економічній безпеці, що стосуються ключового компонента національного багатства — людського капіталу. При цьому соціальний аспект забезпечення економічної безпеки починає переважати на тактичному і стратегічному рівнях системи безпеки держави. У цих умовах правомірним є твердження, що економічна безпека органічно переростає в

соціально-економічну, а критерії оцінки соціальної сфери з позицій безпечного впливу на всі форми прояву взаємин, що зумовлюють базові цінності та інтереси суспільства, перетворюються в ключові чинники оцінки рівня безпеки.

Таким чином, **соціальна домінанта стає найважливішою метою процесів забезпечення національної безпеки на всіх суб'єктних рівнях і функціональних напрямках діяльності**. Розвиток економічної і соціальної сфери формує єдиний взаємозумовлений процес, у межах якого здійснюється вплив на параметри національної безпеки по всьому спектру проявів перетворюючої активності людини. Соціальний компонент економічної безпеки перетворюється в передумову забезпечення високого рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин згідно з основоположними державними і суспільними інтересами, що констатуються в системі критеріїв національної безпеки країни.

Якщо **економічна безпека** має своїм **об'єктом** розвиток економічної структури суспільства, удосконалення господарського механізму, то соціальна **безпека спрямована** передусім на захист індивідуума як найвищої цінності будь-якої країни.

Захист життя, здоров'я, добробуту, прав і свобод людини утворює **внутрішній зміст соціальної безпеки**. Із соціалізацією економічного розвитку соціальна безпека підпорядковує своїм завданням усі форми взаємин стосовно безпеки як в економічній, так і в політичній сферах суспільства, зумовлюючи динаміку соціальної системи регулювання та життєзабезпечення. Відповідно **об'єктами соціальної безпеки** виступають люди, їхні спільноти і стосунки, належні соціальні потреби, системи соціалізації людини і соціальні інфраструктури: освіта, виховання, культура, торгівля, охорона здоров'я, спосіб життя. Отже, **соціальна безпека** — це надійна захищеність життєво важливих інтересів соціальних суб'єктів макро- та мікрорівнів, збереження і розвиток людського потенціалу, підтримка ефективного стимулювання діяльності людей, систем їхньої соціалізації та життєзабезпечення.

Важливою ознакою наявності високого рівня соціальної безпеки є можливість самостійно (без зовнішнього впливу) реалізовувати заходи розвитку соціальної сфери відповідно до системи усвідомлених національних інтересів.

Найважливішими національними інтересами України в соціальній сфері є:

- гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів;
- розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для необхідного відтворення населення;
- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;
- забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства.

Реалізація окреслених соціальних інтересів потребує запобігання реалізації руйнівних **загроз**, найнебезпечніші серед яких у соціальній сфері України такі:

- невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам;

- неефективність державної політики щодо підвищення трудових прибутків громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення;

- криза системи охорони здоров'я та соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб;

- загострення демографічної кризи;

- зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства;

- прояви моральної та духовної деградації суспільства.

Таким чином, соціальна безпека виникає як соціальний феномен у процесі розв'язання суперечності між такою об'єктивною реальністю, як небезпека, і потребою соціального індивідуума, соціальних груп і спільнот запобігти їй, локалізувати чи усунути наслідки небезпеки, реалізувавши свої соціальні інтереси найадекватнішими засобами.

3. Чинники формування економічної безпеки особистості, підприємства, регіону.

Внутрішні фактори економічної безпеки держави формуються категоріями економічної безпеки особистості, підприємства, регіону. Економічна безпека кожної із цих категорій стосується *трьох складових економічного процесу*:

- засобів отримання доходу;
- методів збереження активів;
- шляхів витрачання доходу.

Економічна безпека особистості формується з таких чинників:

1) *засоби отримання доходу*:

- гарантія отримання заробітної плати;
- гарантія отримання соціальних виплат;
- законодавчо-економічні можливості отримання корпоративних дивідендних виплат;
- гарантія отримання казначейських процентних виплат;
- гарантія отримання банківських процентних та дивідендних виплат.

2) *методи збереження доходу*:

- гарантія можливості депозитних заощаджень (в т.ч. анонімних);
- гарантія легальності інвестицій в корпоративні цінні папери;
- гарантія легальності інвестицій в цінні папери фінансових організацій;
- можливості мінімізації інфляційних втрат заощаджень.

3) *шляхи витрачання доходу*:

- гарантія легальності єдиних грошових знаків;
- можливості уникнення знецінення наявних грошей;
- можливості вільного вибору методів і напрямків витрачання грошей.

Зазначенні чинники економічної безпеки особистості формують у громадян України довіру до держави, її економічної політики та існуючої економічної системи, що має своє вираження у продуктивності праці, діловій активності, видах

та розмірах приватних заощаджень та інвестицій у вітчизняні підприємства та фінансові установи.

Економічна безпека підприємства формується з таких чинників:

1) *засоби отримання доходу:*

- гарантія вільного вибору виду діяльності;
- гарантія вільного вибору форми власності;
- можливості залучення основних фондів;
- можливості найму робочої сили;
- можливості вибору форми та розмірів оплати праці;
- можливості вибору форми амортизації основних фондів;
- величина податкового тиску;
- можливості проведення банківських розрахункових операцій;

2) *методи збереження активів підприємства:*

- гарантія вільного розпорядження наявними безготівковими фінансовими активами;
- можливості проведення валютних операцій та взаєморозрахунків;
- гарантія власності на основні фонди та землю;
- гарантія та можливості лізингових операцій;

3) *методи витрачання доходу* підприємств мають схожі проблеми економічної безпеки із шляхами витрачання доходів фізичними особами, але на додаток:

- можливості довільного розпорядження чистим прибутком;
- правові та ринкові інвестиційні можливості.

Забезпечення вищезазначених умов створює підґрунтя для сприяння виробничій, науковій та інвестиційній діяльності вітчизняних підприємств їх розвитку, впровадженню новітніх технологій, розширенню ринків збуту, що зменшує потреби зовнішніх фінансових вливань і, відповідно, знижує вплив зовнішніх факторів економічної безпеки держави.

Економічна безпека регіонів, а саме міст, районів, областей, економіко-технологічних регіонів поєднаних єдиним економічним процесом пов'язана, передусім із відносинами з місцевими та державним бюджетами, галузевою та регіональною економічною політикою уряду.

Рис. 2.1 Внутрішня економічна безпека

4. Ієрархічні системи національної безпеки.

Система глобальної безпеки — сукупність норм міжнародного права і створених на їх основі інститутів і механізмів взаємодії з метою забезпечення глобальної безпеки. *Глобальна безпека* — це комплекс міжнародних умов співіснування домовленостей та інституціональних структур, за яких кожній державі-члену світової спільноти забезпечується можливість вільно обирати і здійснювати свою стратегію розвитку відповідно до принципів глобалізації. *Система забезпечення глобальної безпеки* — транснаціональні органи, організації, посадові особи та окремі громадяни, об'єднані цілями і завданнями щодо захисту та просування глобальних інтересів, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах власного законодавства країни і міжнародного права.

Система міжнародної безпеки — сукупність норм міжнародного права і створених на їх основі інститутів (державних та міжнародних органів, призначених забезпечувати даний тип безпеки) і механізмів взаємодії з метою забезпечення безпеки двох і більше країн. *Міжнародна безпека* — це комплекс міжнародних умов співіснування домовленостей та інституціональних структур, за яких кожній державі-члену світової спільноти забезпечується можливість вільно обирати і здійснювати свою стратегію розвитку, не зазнаючи зовнішнього тиску і розраховуючи на невтручання, розуміння та взаємоприйнятну і взаємовигідну співпрацю з боку інших держав. *Система забезпечення міжнародної безпеки* — міжнародні органи, міжнародні організації, посадові особи та окремі громадяни, об'єднані цілями і завданнями щодо захисту та просування міжнародних інтересів, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах власного і міжнародного законодавства, з наданням пріоритету останньому.

Система регіональної (колективної) безпеки — сукупність міжнародних і норм права країн-учасниць регіональної безпеки і створених на їх основі інститутів (міждержавних органів, призначених забезпечувати даний тип безпеки) і механізмів взаємодії з метою забезпечення безпеки зазначених країн. *Регіональна (колективна безпека)* — це комплекс міжнародних і регіональних умов співіснування домовленостей та інституціональних структур, за яких кожній країні-учасниці даної системи безпеки забезпечується можливість вільно обирати і здійснювати свою стратегію розвитку. *Система забезпечення регіональної (колективної) безпеки* — органи, громадські організації, посадові особи та окремі громадяни, об'єднані цілями і завданнями щодо захисту та просування регіональних інтересів, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства країн-учасниць і відповідних домовленостей.

Система національної безпеки — сукупність національних норм права і створених на їх основі інститутів і механізмів взаємодії з метою забезпечення національної безпеки. *Національна безпека* — головна потреба нації у суверенному, без втручання і тиску ззовні визначенню шляхів і форм свого розвитку. *Система забезпечення національної безпеки* — державні органи, громадські організації, посадові особи та окремі громадяни, об'єднані цілями і завданнями щодо захисту та просування національних інтересів, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства країни.

Система локальної безпеки — сукупність норм права і створених на їх основі інститутів і механізмів взаємодії з метою забезпечення локальної безпеки. *Локальна безпека* — це комплекс умов співіснування домовленостей та інституціональних структур, за яких забезпечується можливість вільно обрання і здійснення власної стратегії розвитку. *Система забезпечення локальної безпеки* — державні органи, громадські організації, посадові особи та окремі громадяни, об'єднані цілями і завданнями щодо захисту та просування національних інтересів, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства країни.

Таким чином, створення систем безпеки вищих за національну має відбуватись на інших засадних положеннях. Зокрема, якщо при створенні систем безпеки (локальної, національної) метою є забезпечення національних інтересів, то при створенні систем безпеки вищого рівня, окрім зазначеного, має закладатись фундамент щодо унеможливлення домінації будь-якого учасника системи безпеки.

Тема 3. Критерії та індикатори (показники, параметри) соціально-економічної безпеки держави

1. Система виявлення диспропорцій розвитку: сутність та основні компоненти.

2. Характеристика складових моніторингової системи виявлення диспропорцій.

3. Критеріальна оцінка безпеки: сутність, функції.

4. Показники економічної безпеки: сутність, порогові значення.

5. Показники соціальної безпеки.

1. Система виявлення диспропорцій розвитку: сутність та основні компоненти.

Одним із пріоритетів макроекономічної політики є забезпечення сталого, пропорційного зростання. Вирішення цієї проблеми потребує передбачення ймовірності виникнення дестабілізуючих процесів, яке базується на використанні системи випереджувальних індикаторів виявлення диспропорцій. У розвинутих країнах для передбачення дестабілізації економіки широко застосовуються прогнозні моделі, які ґрунтуються на випереджувальних показниках. Але такі моделі дають відповідь лише на одне запитання: що очікується у найближчій перспективі — уповільнення чи прискорення, індикаторами чого є ВВП.

Для стабільних економічних систем цього досить, щоб вирішити, які важелі використовувати для підтримання ділової активності. Це пояснюється тим, що в розвинутих економіках усі ринкові механізми налагоджені та діють чітко.

Для країн з транзитивною або недостатньо розвинутою економікою прискорення чи уповільнення розвитку на певному етапі реформування є нормою. Тому с прогнозувати за випереджувальними індикаторами динаміку ВВП для трансформаційних систем є необхідним, але не достатнім елементом діагностики стану економіки. Крім того, якщо в транзитивних економіках і відбувається уповільнення або падіння зростання, то причин цьому може бути безліч — від звичайного впливу фаз економічного циклу основних торговельних партнерів до неправильно прийнятих політичних рішень щодо реформування економіки або

неефективна дія ще не повністю сформованих ринкових механізмів. Тому іншим елементом, більш необхідним для країн з транзитивною економікою, стає **система виявлення диспропорцій розвитку**, яка в оперативному режимі ідентифікує проблеми, що можуть призвести до порушення рівноваги. Відповідно до цих проблем розробляються та обґрунтовуються рекомендації та заходи стабілізаційної політики.

Система діагностики стану економіки складається з трьох компонентів:

- макроекономічного прогнозу;
- моніторингової системи виявлення диспропорцій;
- рекомендацій економічної політики щодо вирішення виявлених за допомогою перших двох компонентів проблем.

Для прогнозування можуть бути використані різні економіко-математичні моделі. Зокрема, Інститут економічного прогнозування НАН України розробив на замовлення Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції комплексну макроекономічну модель прогнозування соціально-економічного розвитку України на базі системи випереджувальних індикаторів. У цій моделі враховано два індикатори динаміки реального ВВП: зміна сукупного попиту та сукупної пропозиції.

Зміна сукупного попиту характеризується динамікою споживчих витрат домашніх господарств, загальних заощаджень юридичних та фізичних осіб, витрат закордону на закупівлю експорту. Зміна сукупної пропозиції визначається динамікою: обсягів загального кредитування економіки та кредитування промисловості; частки довгострокових кредитів; загального обсягу капіталовкладень та капіталовкладень у галузь машинобудування. Зазначені індикатори дозволяють побудувати єдиний інтегральний індекс зміни темпів зростання реального ВВП у прогнозній моделі.

Але прогнозні розрахунки дають змогу оцінити потенційні можливості, які формувалися в економіці, і не дають відповіді, як вони будуть використані. Саме тому прогнозні розрахунки необхідно доповнювати моніторинговою системою виявлення диспропорцій.

Така система в оперативному режимі здатна ідентифікувати проблеми, що можуть призвести до порушення рівноваги. Якщо ж вчасно не звернути на них увагу і не вивчити глибинні причини, то період дестабілізації економіки може виявитись тривалим, а повернення її у вихідний рівноважний стан — неможливим. Сутність системи виявлення диспропорцій полягає в тому, що проблеми, які обмежують потенційні можливості розвитку (криза, шок), визначаються шляхом щомісячного чи щоквартального моніторингу основних параметрів економічних процесів та їх порівняння із середніми значеннями за певний попередній період (стабільності) і за весь час спостереження. Відхилення цих параметрів від середньостабільного значення будуть вказувати на загострення проблеми або її вирішення.

Оскільки параметри рівноваги притаманні ринкам, а не секторам економіки, **система виявлення диспропорцій доповнює секторний поділ ринковим розрізом і має ринково-секторну побудову.**

Отже, в результаті використання системи виявлення диспропорцій протягом року в режимі щомісячного чи щоквартального аналізу, включаючи і піврічні оцінки, визначаються параметри макроекономічної рівноваги з оцінкою того, наскільки встановлена рівновага є максимально прийнятною для розвитку секторів економіки та чи існують загрози дестабілізації ситуації.

Для цього *система повинна мати два блоки. Перший* — це блок індикаторів динамічного моніторингу параметрів розвитку ситуації на макроринках. *Другий* — блок основних диспропорцій. Тут через відомі з моделі кругообігу ресурсів, продуктів і доходу міжсекторні взаємозв'язки всіх ринків та суб'єктів економіки встановлюються можливі механізми поширення диспропорцій у секторах економіки, а не лише ринках.

2. Характеристика складових моніторингової системи виявлення диспропорцій.

Таблиця 3.1

Складові Моніторингової Системи Виявлення Диспропорцій

Показники (джерела)	Одиниці виміру	Причини використання як індикаторів стану рівноваги
1. ВВП (статистичні звіти Держкомстату — ДКС) 2. Експорт товарів та послуг	% зміни до відповідного періоду попереднього року	Для уявлення картини економічної динаміки не потребує корегування на коефіцієнти сезонності. Певним недоліком є вплив бази порівняння, але за наявності всього динамічного ряду це не викривляє реальної картини
3. Обсяг інвестицій в основний капітал (ДКС)	% зміни до відповідного періоду попереднього року (кумулятивно)	Інвестиції є особливим чинником, який впливає «а динаміку ВВП безпосередньо і з боку попиту, і з боку виробництва. З боку попиту вони, як і інші складові ВВП з використання, одночасно впливають на його динаміку. Але з боку виробництва вони мають певний лаг введення в дію та налагодження виробництва на нових площах, новому обладнанні. Тому доцільно розглядати їх кумулятивний (накопичений за період) вплив на динаміку ВВП, ніж дискретний. Останній зовсім не характеризує нагромадження капіталу (фондів), тобто вплив з боку розширення чи скорочення можливостей виробництва, а лише дає уявлення про зміну у фінансуванні (попиті). Кумулятивний дає можливість оцінити сукупний ефект і з боку попиту, і з боку виробництва.
4. Індекс споживчих цін (ДКС)	протягом кварталу, % зміни	Найкраще дає уявлення про поточні тенденції на споживчому ринку. Така динаміка дає можливість оцінити, чи формуються на споживчому ринку де-стабілізаційні процеси, чи ні. Інші виміри цього показника не дають такої чіткої картини і на практиці використовуються лише для переведення інших величин у реальні виміри.
5. Монетарна база (НБУ) 6. Грошова маса (НБУ) 7. Кредит уряду (НБУ) 8. Кредит економіки (НБУ) 9. Обсяг депозитів (НБУ)	протягом кварталу, % зміни	Найкраще дає уявлення про поточні тенденції на грошово-кредитному ринку. Більш того, всі монетарні агрегати — це «стокові» зростаючі величини, а не «потоки», тому просто не можна їхню динаміку оцінювати, порівнюючи період до періоду минулого року чи якимось іншим чином для оцінки їх впливу на динаміку ВВП.

<p>10. Відношення готівки до депозитів (НБУ, власний розрахунок)</p> <p>11. Відношення готівки до грошової маси (НБУ, власний розрахунок)</p> <p>12. Відношення менш ліквідних активів (А/З — М) до грошової маси (Л/З) (НБУ, власний розрахунок)</p> <p>13. Мультиплікатор (НБУ, власний розрахунок)</p> <p>14. Швидкість обертання грошей (А/З) (НБУ, власний розрахунок)</p>	коєфіцієнт	Особливість розрахунку цих показників як у теоретичних моделях, так і на практиці не потребує для оцінки їхньої динаміки переведення в інші виміри (додатково розраховувати швидкість зміни цих коєфіцієнтів чи інші динамічні характеристики)
<p>15. Обмінний курс гривні до долара США (НБУ, власний розрахунок)</p>	протягом кварталу, % зміни	Стабільність національної валюти може бути оцінена як через динаміку споживчих цін, тобто швидкість втрати купівельної спроможності національної грошової одиниці на внутрішньому ринку, так і через швидкість знецінення національної валюти відносно до іншої (найбільш стабільної і поширеної за використанням у країні) іноземної валюти. Тому оскільки інфляцію ми розглядаємо як зміну цін за квартал, у такий самий вимір переведено і динаміку обмінного курсу.
<p>16. Обсяг інтервенцій НБУ на валютному ринку (НБУ)</p>	млн. дол. США	Причиною використання як індикатора єдиної номінальної величини є неефективність переведення вже приростної величини у приріст. В економічному аспекті це не має сенсу (особливо коли величина приросту змінюється з мінусової на плюсову). Причиною непереведення цієї величини у коєфіцієнт (відношення до ВВП, приросту грошової маси, грошової бази чи інших величин) є необхідність застосування для цього іншого показника (індикатора) — обмінного курсу, що призведе до накладання ефектів зміни самої цієї величини та зміни курсу.
<p>17. Сальдо зведеного бюджету (без приватизації) (Мінфін, власний розрахунок)</p> <p>18. Обсяги внутрішнього фінансування (розміщення ОВДП) (Мінфін, власний розрахунок)</p>	% ВВП	Найбільш ефективна форма уявлення зміни прирост-них величин, оскільки вказує на їх зміну відносно динаміки основного Індикатора ділової активності.
<p>19. Видатки зведеного бюджету (Мінфін, власний розрахунок)</p>	% зміни до відповідного періоду попереднього року	Для уявлення картини економічної динаміки не потребує корегування на коєфіцієнти сезонності. Певним недоліком є вплив бази, порівняння, але за наявності всього динамічного ряду це не викривляє реальної картини.
<p>20. Ставка рефінансування (НБУ)</p> <p>21. Ставка по кредитах у національній валюті (НБУ)</p> <p>22. Рівень безробіття (ДКС)</p>	середньоквартальна реальна, коєфіцієнт	Особливість розрахунку цих показників не потребує для оцінки їх динаміки переведення в інші виміри. Дає ясне уявлення під час порівняння з аналогічним періодом минулого року про те, який вплив на динаміку ВВП (період до аналогічного періоду) з боку формування попиту та пропозиції (відповідно) вони здійснюють.
<p>23. Зайнятість (ДКС, власний розрахунок)</p>	% зміни протягом кварталу	Така динаміка дає уявлення про поточну зміну тенденцій на ринку праці, що є найбільш важливою величиною для моніторингу стану рівноваги на ринку. Також дає можливість оцінити кількісний вплив на поточну динаміку ВВП. Тому обрано саме її, хоча може здатися, що для оцінки впливу на динаміку ВВП (період до відповідного періоду) можна було б використати і показник зміни цієї «стокової» величини (період

		до відповідного періоду). Але вона не характеризує поточні тенденції ринку праці «стокова» величина викривлятиме вплив на динаміку ВВП, оскільки не враховуватиме зміну своєї важливої якісної характеристики — продуктивності (у короткому періоді) цим можна знехтувати.
24. Середньомісячна заробітна плата (ДКС, власний розрахунок)	% зміни до відповідного періоду попереднього року	Для уявлення картини економічної динаміки не потребує корегування на коефіцієнти сезонності. Дає чітке уявлення про процеси, що відбуваються протягом року на ринку праці.

3. Критеріальна оцінка безпеки: сутність, функції.

Критерій соціально-економічної безпеки - це оцінка стану економіки з погляду найважливіших процесів, що відображають сутність соціально-економічної безпеки.

Критерії економічної безпеки – це реальні статистичні показники, за якими здійснюється оцінка стану економіки країни з точки зору забезпечення її сталого розвитку.

Індикатори економічної безпеки – це реальні статистичні показники розвитку економіки країни, які найбільш повно характеризують явища і тенденції в економічній сфері.

Оптимальні значення індикаторів – це інтервал величин, у межах яких створюються найбільш сприятливі умови для відтворюваних процесів в економіці.

Порогові значення індикаторів – це кількісні величини, порушення яких викликає несприятливі тенденції в економіці.

Граничні значення індикаторів – це кількісні величини, порушення яких викликає загрозові процеси в економіці.

Критеріальна оцінка безпеки включає в себе оцінки:

- ресурсного потенціалу і можливостей його розвитку;
- рівня ефективності використання ресурсів, капіталу та праці та її відповідності рівню в найбільш розвинених та передових країнах, а також рівня, при якому загрози зовнішнього і внутрішнього характеру зводяться до мінімуму;
- конкурентоспроможності економіки; цілісності території та економічного простору;
- суверенітету, незалежності і можливості протистояння, зовнішнім загрозам;
- соціальної стабільності та умов запобігання і вирішення соціальних конфліктів.

Система показників-індикаторів, що отримали кількісне вираження, дозволяє завчасно сигналізувати про небезпеку і вживати заходів щодо її попередження.

Важливо підкреслити, що найвищий ступінь безпеки досягається за умови, що весь комплекс показників перебуває в межах допустимих меж своїх порогових значень, а порогові значення одного показника досягаються не на шкоду іншим. Наприклад, зниження темпу інфляції до граничного рівня не повинно приводити до підвищення рівня безробіття понад допустиму межу, або зниження дефіциту

бюджету до граничного значення - до повного заморожування капіталовкладень і падіння виробництва і т. д.

Отже, можна зробити висновок, що за межами порогових значень показників національна економіка втрачає здатність до динамічного саморозвитку, конкурентоспроможність на зовнішніх і внутрішніх ринках, стає об'єктом експансії інонаціональних і транснаціональних монополій, роз'їдається виразками корупції, криміналу, страждає від внутрішнього і зовнішнього грабежу національного багатства.

4. Показники економічної безпеки: сутність, порогові значення.

Серед *показників економічної безпеки* можна виділити показники:

- економічного зростання (динаміка і структура національного виробництва і доходу, показники обсягів і темпів промислового виробництва, галузева структура господарства і динаміка окремих галузей, капіталовкладення та ін);

- що характеризують природно-ресурсний, виробничий, науково-технічний потенціал країни;

- що характеризують динамічність і адаптивність господарського механізму, а також його залежність від зовнішніх факторів (рівень інфляції, дефіцит консолідованого бюджету, дія зовнішньоекономічних факторів, стабільність національної валюти, внутрішню і зовнішню заборгованість);

- якості життя (ВВП на душу населення, рівень диференціації доходів, забезпеченість основних груп населення матеріальними благами і послугами, працездатність населення, стан навколишнього середовища і т. д).

Граничні рівні зниження безпеки можна охарактеризувати системою показників *загальногосподарського та соціально-економічного значення*, що відображають, зокрема:

- гранично допустимий рівень зниження економічної активності, обсягів виробництва, інвестування та фінансування, за межами якого неможливо самостійне економічний розвиток країни на сучасному технічно, конкурентоздатному базисі, збереження демократичних основ суспільного ладу, підтримання оборонного, науково-технічного, інноваційного, інвестиційного та освітнього потенціалу;

- гранично припустиме зниження рівня і якості життя основної маси населення, за межами якої виникає небезпека неконтрольованих соціальних, трудових, міжнаціональних та інших конфліктів; створюється загроза втрати найбільш продуктивної частини національного «людського капіталу» і нації як органічної частини цивілізованої спільноти;

- гранично допустимий рівень зниження витрат на підтримання і відтворення природно-екологічного потенціалу, за межами якої виникає небезпека незворотного руйнування елементів природного середовища, втрати життєво важливих ресурсних джерел економічного зростання, а також значних територій проживання, розміщення виробництва та рекреації, нанесення непоправної шкоди здоров'ю нинішнього і майбутнього поколінь та ін.

5. Показники соціальної безпеки.

Під *критерієм соціальної безпеки* слід розуміти оцінку стану соціальної сфери з погляду найважливіших процесів, що відбивають її характер і напрями.

Критеріальна оцінка соціальної безпеки охоплює оцінки:

- стабільності соціальних взаємин і структури;
- наявності умов запобігання і вирішення соціальних конфліктів;
- позбавлення економічного підґрунтя процесів десоціалізації суспільства.

Наведені критерії диктують вибір певних показників соціальної безпеки, які найадекватніше характеризують соціальну сферу держави, рівень кількісних і якісних параметрів її розвитку. При цьому *показники соціальної безпеки мають відповідати таким вимогам:*

- наявність високого ступеня інформативності;
- наявність зв'язку показників із суттєвими тенденціями і процесами розвитку соціально-економічної сфери на кожному етапі функціонування й розвитку;
- можливість їх застосування в практичній діяльності суб'єктів економічної системи.

Як найважливішу вимогу, що висувається до показників соціальної безпеки, слід назвати їхню *структурованість*, що підкреслює, з одного боку, специфічні межі об'єкта дослідження, а з іншого — виявляє свою концептуальну єдність з ним.

У процесі побудови системи показників соціальної безпеки слід урахувувати, що процес діагностики рівня соціальної безпеки багато в чому визначається рівнем дослідження. Макро-, мезо-, мікроекономічний рівень, рівень сім'ї, особистості потребують використання різних систем показників і принципів діагностики. При цьому суб'єкти вищого рівня описуються показниками дедалі агрегованішого характеру. Тому система показників соціальної безпеки повинна включати в себе показники різного ступеня агрегованості, які мають задовольняти вимогам аналізу різної міри глибини.

Зазначимо, що найбільшого поширення в національних системах дослідження рівня соціальної безпеки знайшли *загальні макроекономічні показники*. Ця група показників охоплює найзначущіші взаємозалежні й специфічні параметри, які дають максимально повну характеристику стану соціально-економічної сфери загалом.

Найбільше поширення в системах національних спостережень рівня *соціальної безпеки* отримали такі *показники:*

- рівень зайнятості населення;
- рівень (норма) безробіття;
- мінімальна погодинна заробітна плата;
- питома вага зайнятих, що отримують плату на рівні неоподаткованого мінімуму;
- індекс людського розвитку (тривалість життя, рівень освіти, реальний ВВП на душу населення, у тому числі за паритетом купівельної спроможності);
- розрив між прибутками 10% найприбутковіших і 10% найменш прибуткових груп населення тощо.

Широкое застосування систем показників на структурно-функціональному рівні дослідження економічної безпеки актуалізує проблему критеріїв оцінки стану безпеки, які набувають форми порогових значень параметрів безпеки.

Порогові значення показників соціальної безпеки розглядаються як граничні величини, недотримання яких перешкоджає нормальному розвитку різних елементів відтворення, призводить до формування негативних, руйнівних тенденцій у соціальній сфері. Важливо підкреслити, що найвища міра безпеки досягається за умов, коли весь комплекс показників перебуває в допустимих межах своїх рубіжних значень, а задовільні значення одного показника досягаються не в збиток іншим. При цьому показники соціальної безпеки набувають властивостей індикатора соціально-економічних явищ і процесів.

Прикладами **порогових значень показників соціальної безпеки** є такі:

- частка в населенні громадян, що мають прибутки нижче прожиткового мінімуму, — 7%;
- тривалість життя — 70 років;
- розрив між прибутками 10% найприбутковіших і 10% низькоприбуткових груп населення — 8 разів;
- граничне значення за рівнем безробіття — 10-12%;
- обсяг ВВП на душу населення — 50% середнього по «сімці» і 100% середньосвітового показника ВВП.

Тема 4. Соціально-економічна безпека на регіональному рівні

1. Причини виникнення та розвитку кризових ситуацій в регіонах.

2. Соціально-економічна безпека регіону: сутність, прояви, цільова спрямованість.

3. Індикативний метод аналізу соціально-економічної безпеки регіону.

4. Механізм забезпечення економічної безпеки регіону.

1. Причини виникнення та розвитку кризових ситуацій в регіонах.

Причинами виникнення та розвитку кризових ситуацій в регіонах, викликаних загрозами економічної безпеки, можуть стати різні фактори дестабілізації:

1. Спад виробництва і втрата внутрішнього ринку. Постійна незавантаженість виробничих потужностей, закриття деяких виробництв і, як наслідок, руйнування технологічного потенціалу призводить до згортання прогресивної перебудови на власній економічній базі.

2. Руйнування виробничо-технічного потенціалу та деіндустріалізація економіки. Згортання НДДКР, розпад наукових колективів, скорочення замовлень на високотехнологічну продукцію, перехід висококваліфікованих фахівців в інші галузі знань і, як наслідок, розвиток сировинних і скорочення кінцевих галузей приводять до деградації науково-технічного персоналу та зниження конкурентоспроможності території. Наслідки дії даної загрози для регіону, з одного боку, мають довгостроковий характер, а з іншого, з точки зору певної територіальної специфіки, можуть навіть призвести до втрати окремих «ланок» наукового потенціалу та деінтелектуалізації суспільства.

3. Втрата продовольчої незалежності. Загострення цінових диспропорцій між промисловістю і сільським господарством, повне відкриття внутрішнього ринку для імпорتنих продуктів за відмови від розумного протекціонізму щодо

вітчизняного виробника призводять до зростання невпевненості у стабільному забезпеченні населення продуктами, посилення залежності від поставок з інших регіонів, руйнування сільськогосподарського комплексу.

4. *Зростання безробіття й ослаблення трудової мотивації.* Збільшення навантаження на працюючих громадян (підтримка соціальних утриманців), зниження життєвого рівня населення, різка диференціація в доходах, руйнування споживчого ринку викликає зростання соціальних конфліктів і негативне ставлення до економічних перетворень.

5. *Криміналізація економіки.* Зростання економічної злочинності викликають недовіру людей до можливості забезпечення правової захищеності.

6. *Безповоротне погіршення стану природного середовища.* Збільшення техногенних навантажень і порушення рівноваги природних комплексів призводить до зростання кількості захворювань і вимушеної міграції населення в інші, більш сприятливі регіони.

7. *Порушення фінансового забезпечення території.* Воно відбивається в першу чергу на галузях соціальної сфери, зменшує дотації до місцевих бюджетів і призводить до загальної нестабільності як регіональної економіки, так і господарського комплексу країни.

8. *Втрата зовнішнього ринку.* Збільшення експорту сировини замість наукомісткої та високотехнологічної продукції скорочує валютні надходження і можливість оновлення парку машин і устаткування, формує негативне сальдо зовнішньоторговельного балансу. Нераціональне використання валютних кредитів при відсутності суворої нормативної бази роблять операції на нашому внутрішньому ринку непривабливими для іноземних інвесторів.

2. Соціально-економічна безпека регіону: сутність, прояви, цільова спрямованість.

Сутність соціально-економічної безпеки регіону полягає в можливості дієвого контролю з боку регіональних органів управління за ефективністю використання природних, трудових, матеріальних, фінансових ресурсів, досягнення економічного зростання, підвищення якості продукції, робіт, послуг, конкурентоспроможності виробництва.

Основними аспектами прояву соціально-економічної безпеки регіону є:

- наявність умов підприємницької активності;
- стримування диспропорцій у розподілі доходів;
- стимулювання інвестиційних вкладень;
- сприяння інноваційної діяльності;
- підвищення професійного, освітнього і культурного рівня працівників.

Цільова спрямованість соціально-економічної безпеки регіону:

- сприяння економічній незалежності країни;
- стійкість функціонування народного господарства;
- розширення меж саморозвитку регіону;
- розширення виробництва і сфер масового впровадження нововведень.

Соціально-економічна безпека регіону - це система заходів щодо захисту економічного простору регіону від зовнішніх і внутрішніх загроз, які

перешкоджають ефективному функціонуванню складових регіональної економіки, інституційної інфраструктури (органів адміністративно-територіального управління і фінансово-кредитних інститутів); власне сфери виробництва; об'єктів транспорту і зв'язку; науки і наукових установ; систем життєзабезпечення; соціальної сфери.

Об'єкт соціально-економічної безпеки регіону - регіональна економіка як система взаємодії виробничої, соціальної та екологічної сфери.

Суб'єктами соціально-економічної безпеки регіону є органи державної влади, специфіка яких полягає в реалізації двох суперечливих начал: регіональна влада реалізує на своїй території не тільки загальнодержавні, але і власні інтереси. Повноваження органів управління в період критичної ситуації повинні бути продовженням їх функціональних обов'язків.

Прояви соціально-економічної безпеки регіону:

- можливість здійснювати власну економічну політику в межах країни;
- можливість врівноважено реагувати на різкі геополітичні зміни в країні;
- можливість здійснювати або хоча б почати здійснення суттєвих економічних заходів (не чекаючи на допомогу з центру) під час соціально вибухонебезпечних ситуацій на територіях, пов'язаних з локальними «економічними» хворобами;
- можливість стабільно підтримувати відповідність існуючих (діючих) на території економічних нормативів світовій практиці, що дало б можливість зберегти або відновити гідний рівень життя населення.

У **внутрішній структурі соціально-економічної безпеки регіону** можна виділити три найважливіших блоку:

1. **Економічна незалежність**, яка означає можливість контролю регіональної влади над регіональними ресурсами (в межах повноважень), а також досягнення такого рівня виробництва, ефективності і якості продукції, який дав би можливість забезпечити її конкурентоспроможність і можливість на рівних брати участь у міжнародній, міжрегіональній торгівлі, обміні науково-технічними досягненнями.

2. **Стабільність і стійкість регіональної економіки**, що обумовлює захист усіх форм власності, створення надійних умов, гарантій для підприємницької діяльності, стримування факторів, які можуть дестабілізувати ситуацію (боротьба з кримінальними структурами в економіці, недопущення серйозних розривів у розподілі доходів, які можуть стати причиною виникнення соціальних потрясінь).

3. **Здатність до саморозвитку і прогресу**, тобто створення сприятливого клімату для інвестицій і інновацій, постійна модернізація виробництва, підвищення професійного, освітнього і культурного рівня працівників.

У **комплексі заходів, які формують систему соціально-економічної безпеки регіону**, найбільше значення має система запобігання загроз (превентивні заходи).

3. Індикативний метод аналізу соціально-економічної безпеки регіону.

Аналіз економічної безпеки регіону проводиться за допомогою **індикативного методу**, який здійснюється шляхом зіставлення фактичних і порогових значень показників стану економічної безпеки регіону. Зіставлення даних показників з їх пороговими значеннями дає можливість визначити стан економіки регіону за ступенем наближеності до економічної безпеки регіону, економічного ризику регіону, економічної загрози регіону або економічної небезпеки регіону.

Визначення величини стану економічної безпеки регіону ґрунтується на **стандартизації показників**, зведення їх до визначення від 0 до 1. Для стандартизації показників слід виділяти стимулятори і дестимулятори.

До **стимуляторів** відносяться ознаки, кількісне збільшення яких позитивно впливає на стан економічної безпеки в регіоні; до **дестимуляторів** відносять чинники, зростання яких негативно впливає на рівень економічної безпеки регіону.

Для оцінки **соціально-економічних відтворювальних процесів у регіоні** розраховуються наступні показники:

- рівень зайнятості населення в регіоні для оцінки впливу рівня безробіття в регіоні на економічні відтворювальні процеси;
- відтворення демографічних показників з метою оцінки репродуктивної поведінки населення та потенціалу зростання продуктивної чисельності населення в регіонах;
- відношення заробітної плати до мінімального прожиткового рівня для оцінки захисту соціальних гарантій працівників по регіонах України;
- порівняння доходів і витрат;
- частка оплати праці в структурі особистих доходів населення дозволять виявити сектор тіньової економіки в регіоні.

Здійснення аналізу екологічних відтворювальних процесів в регіонах необхідне для оцінки стану навколишнього середовища та можливості досягнення високого рівня економічної безпеки регіону. Стан **екологічних відтворювальних процесів** характеризують наступні показники:

- показник скидання забруднених вод - для оцінки рівня забруднення навколишнього середовища стічними водами;
- викиди шкідливих речовин в атмосферу - для розрахунку рівня забруднення повітря шкідливими речовинами.

При визначенні економічної безпеки необхідно враховувати **показник рівня злочинності в регіонах**, який свідчить про активність кримінальних структур.

Рівень зайнятості населення характеризується таким індикатором як рівень безробіття.

Вплив демографічної ситуації на стан економічної безпеки регіонів дуже вагомий, адже однією з головних передумов для розвитку регіону є відтворення його трудового потенціалу. Коефіцієнт народжуваності має граничне значення 15 чол. на 1000 населення. Пороговою показником смертності населення - 8 чол. на 1000 нас.

За результатами розрахунків балансу доходів і витрат населення до безпечного стану відносяться ті регіони, які мають перевищення доходів над витратами на душу населення в регіоні. Граничне значенням даного показника - 1,4.

У світовій практиці межею індексу оплати праці в структурі особистих доходів населення прийнято вважати 50% від доходів на душу населення в регіоні.

4. Механізм забезпечення економічної безпеки регіону.

Механізм забезпечення економічної безпеки регіону повинен бути спрямований на відновлення порушеного соціального та еколого-економічного балансу. Підвищення економічної безпеки регіону залежить від міри державної

підтримки та розробки державних програм регіонального розвитку, а також від розміщення державних замовлень на поставку продукції для потреб усієї країни. Особливу роль грає паритетна участь Центру у великих регіональних інвестиційних проектах з урахуванням різних форм забезпечення пільгами й у створенні сприятливого клімату для розвитку економічного середовища в регіоні.

Дуже важливо врівноваження взаємодії державної і місцевої бюджетної систем, недопущення поспішних неаргументованих рішень, експериментів і т.д.

Необхідно істотне посилення **соціальної складової економічної політики**:

- підвищення життєвого рівня населення, перш за все на основі підвищення оплати праці, своєчасної виплати заробітної плати та гарантованих законом соціальних виплат, посилення цільової спрямованості матеріальної підтримки, зниження рівня безробіття;

- створення умов для подолання бідності і надмірного розмежування в суспільстві;

- збереження і зміцнення демографічного і трудового потенціалу країни;

- подолання кризових демографічних процесів;

- створення ефективної системи соціального захисту людей, охорони та відновлення їхнього фізичного і духовного здоров'я і т.д.

В екологічній сфері необхідно здійснити комплекс заходів, які забезпечать екологічну безпеку шляхом запровадження у виробництво сучасних екологічно безпечних, ресурсо - та енергозберігаючих технологій, підвищення ефективності використання природних ресурсів, розвиток технологій переробки та утилізації відходів; недопущення неконтрольованого ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів.

Тема 5. Соціально-економічна безпека на мікрорівні

1. Економічна безпека підприємства як економічна категорія.

2. Функціональні складові економічної безпеки підприємства.

3. Фактори та джерела загроз економічній безпеці підприємства.

4. Сутність, цілі та послідовність здійснення моніторингу економічної безпеки на мікрорівні.

5. Критерії та показники економічної безпеки господарюючого суб'єкту.

6. Основні напрямки забезпечення економічної безпеки господарюючого суб'єкту.

1. Економічна безпека підприємства як економічна категорія.

Під економічною безпекою треба розуміти такий стан соціально-технічної системи підприємства, котрий дає змогу уникнути зовнішніх загроз і протистояти внутрішнім чинникам дезорганізації за допомогою наявних ресурсів, підприємницьких здібностей менеджерів, а також структурної організації та зв'язків менеджменту. Зауважимо, що традиційно термін уживався в юридичній практиці для позначення системи прав зі збереження ресурсів і результатів їх продуктивного використання. Однак з економічного погляду таке трактування поняття, на нашу думку, не є вичерпним, а сам механізм збереження *не* входить до системи

управління підприємством (що зумовлено історичним досвідом ведення бізнесу на постсоціалістичному просторі).

2. Функціональні складові економічної безпеки підприємства.

Система економічної безпеки підприємства традиційно включає такі складові:

- 1) інтелектуальну і кадрову;
- 2) інформаційну;
- 3) техніко-технологічну;
- 4) фінансову;
- 5) політико-правову та екологічну;
- 6) силову.

Для аналітичної оцінки кожної з них слід визначити спектрі можливих загроз (ризиків) та оцінити ймовірність і наслідки їх реалізації. За умов невизначеності існує, сказати б, суперечність між теоретично досконалим і практично можливим підходами. Теоретично досконалий підхід полягає в тому, щоб урахувати всі, можливі варіанти сценаріїв руху грошових потоків. Однак практично це здебільшого неможливо зробити, бо доведеться враховувати надто багато альтернатив.

Суть основного завдання полягає в процедурі проведення таких розрахунків, котрі навіть у разі їх неповної адекватності уможливлювали б отримання достатньо надійних результатів, на які можна спиратися за вибору господарської альтернативи. Крім цього, слід особливо наголосити, що механізм створення економічної безпеки має базуватися на внутрішньосистемних характеристиках підприємства, тобто сама соціально-економічна система має включати «вбудовані» механізми запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам.

3. Фактори та джерела загроз економічній безпеці підприємства.

Беручи загалом, усі *ризики підприємницької діяльності* можна класифікувати так:

1. За сферами виявлення:

1.1. Економічний — ризик, пов'язаний зі змінами економічних факторів у ході реалізації інвестиційного проекту.

1.2. Політичний — ризик виникнення різноманітних адміністративно-законодавчих обмежень інвестиційної діяльності, які пов'язані зі зміною інвестиційної політики держави.

1.3. Соціальний — ризик страйків, здійснення під тиском робітників незапланованих соціальних програм та інші аналогічні види ризиків.

1.4. Екологічний — ризик виникнення екологічних катастроф і різних стихійних лих (землетруси, лісові пожежі, повені і т.і.), котрі негативно впливають на інвестиційний проект,

1.5. Інші – ризик рекету, крадіжок майна, нечесності партнерів тощо.

2. За формами інвестування:

2.1. Ризики реального інвестування — ризики, пов'язані з помилковим вибором місцезнаходження об'єкта будівництва, порушення графіків поставок

необхідних матеріалів, комплектувальних деталей за проектами, суттєвим зростанням цін на інвестиційні товари, неправильним підбором підрядчиків та з іншими факторами, що знижують ефективність інвестиційного проекту.

2.2. Ризики фінансового інвестування — цю групу ризиків пов'язано з непродуманим вибором фінансових інструментів для інвестування, фінансовими труднощами чи банкрутством окремих емітентів, непередбаченими змінами умов інвестування і т. п. Ризики інвестицій у фінансові інструменти мають таку структуру:

- а) ризики втраченого зиску;
- б) ризики зниження дохідності, а саме:
 - відсоткові ризики;
 - кредитні ризики;
 - біржові ризики;
 - селективні ризики;
 - ризики втрати ліквідності;
 - ризики банкрутства.

3. За джерелами:

3.1. Системний ризик — на цей вид ризику наражаються всі учасники інвестиційної діяльності і форм інвестування. Він значною мірою визначається зміною стадій економічного розвитку країни чи кон'юнктурних циклів розвитку інвестиційного ринку та іншими аналогічними факторами, на які інвестор не може вплинути, добираючи об'єкти інвестування.

3.2. Несистемний ризик — цей вид ризику притаманний конкретному об'єкту інвестування чи діяльності конкретною інвестора. Він може бути пов'язаний з некваліфікованим менеджментом проекту, посиленням конкуренції на певному сегменті інвестиційного ринку, нераціональною структурою інвестиційних ресурсів та іншими аналогічними факторами, негативним наслідком яких значною мірою можна запобігти за допомогою ефективного управління інвестиційним процесом.

4. Сутність, цілі та послідовність здійснення моніторингу економічної безпеки на мікрорівні.

Постійне посилення факторів, що загрожують економічній безпеці підприємства й обумовлюють його депресивний розвиток, порушує питання про створення системи моніторингу стану і динаміки розвитку підприємства з метою завчасного попередження небезпеки, що загрожує і прийняття необхідних заходів захисту і протидії.

Основні цілі моніторингу повинні бути наступними:

- оцінка стану і динаміки розвитку виробництва підприємства;
- виявлення деструктивних тенденцій і процесів розвитку потенціалу цього виробництва;
- визначення причин, джерел, характеру, інтенсивності впливу загрозованих факторів на потенціал виробництва;
- прогнозування наслідків дії загрозованих факторів як на потенціал виробництва, так і на сфери діяльності, які забезпечує продукцією та послугами цього потенціалу;

- системно-аналітичне вивчення сформованої ситуації і тенденцій її розвитку, розробка цільових заходів щодо парирування загроз підприємству.

Моніторинг має бути результатом взаємодії всіх зацікавлених служб підприємства. При здійсненні моніторингу повинний діяти **принцип безперервності спостереження** за станом об'єкта моніторингу з урахуванням фактичного стану і тенденцій розвитку його потенціалу, а також загального розвитку економіки, політичної обстановки і дії інших загальносистемних факторів.

Для проведення моніторингу необхідно відповідне методичне, організаційне, інформаційне, технічне забезпечення. Зміст і послідовність здійснення моніторингу представлені в табл. 5.1.

Таблиця 5.1

Зміст і послідовність здійснення моніторингу

Етап	Зміст етапу моніторингу
1	Ідентифікація підприємства (господарюючого суб'єкту) – об'єкту моніторингу
2	Формування системи техніко-економічних показників оцінки економічної безпеки підприємства з урахуванням специфіки його функціонування.
3	Збір і підготовка інформації, що характеризує стан об'єкта моніторингу
4	Виявлення (визначення) факторів, що характеризують перспективні напрямки розвитку підприємства
5	Модельовання та формування сценаріїв чи стратегій розвитку підприємства.
6	Розрахунок техніко-економічних показників підприємства на всю глибину прогнозного періоду.
7	Проведення аналізу показників економічної безпеки підприємства
8	Розробка пропозицій щодо попередження і нейтралізації загроз економічної безпеки підприємства

5. Критерії та показники економічної безпеки господарюючого суб'єкту.

В якості однієї з цілей моніторингу економічної безпеки підприємства є діагностика його стану за системою показників, що враховують специфічні галузеві особливості, найбільш характерних для даного підприємства і які мають для останнього важливе стратегічне значення.

Якщо використовувати подібну **методику для побудови системи кількісних і якісних показників економічної безпеки на рівні підприємства**, то в неї необхідно включити наступні індикатори (природно, цей перелік потребує його конкретизації для кожного виду виробництва, ранжирування показників на основні та другорядні)

а) індикатори виробництва:

- динаміка виробництва (зростання, спад, стабільний стан, темп зміни);
- реальний рівень завантаження виробничих потужностей;
- частка НДДКР у загальному обсязі робіт;
- частка НДР у загальному обсязі НДДКР;
- темп відновлення основних виробничих фондів (реновації);
- стабільність виробничого процесу (ритмічність, рівень завантаженості протягом певного часу);
- питома вага виробництва у ВВП (для особливо великих підприємств-монополістів);

- оцінка конкурентоспроможності продукції;
- вікова структура і технічний ресурс парку машин та обладнання;

б) фінансові індикатори:

- обсяг «портфеля» замовлень (загальний обсяг передбачуваних продажів);
- фактичний і необхідний обсяг інвестицій (для підтримки і розвитку наявного потенціалу);
- рівень інноваційної активності (обсяг інвестицій у нововведення);
- рівень рентабельності виробництва;
- фондвіддача (капіталомісткість) виробництва;
- прострочена заборгованість (дебіторська і кредиторська);
- частка забезпеченості власними джерелами фінансування оборотних коштів, матеріалів, енергоносіїв для виробництва;

в) соціальні індикатори:

- рівень оплати праці по відношенню до середнього показника по промисловості чи економіці в цілому;
- рівень заборгованості по зарплаті;
- втрати робочого часу;
- структура кадрового потенціалу (вікова, кваліфікаційна).

Стосовно до специфіки підприємства та у відповідності з фактичними і нормативними значеннями його техніко-економічних показників і величиною їх відхилення від бар'єрних (порогових) значень індикаторів економічної безпеки *стан цього підприємства можна характеризувати як:*

а) нормальне, коли індикатори економічної безпеки знаходяться в межах граничних значень, а ступінь використання наявного потенціалу близька до технічно обґрунтованих нормативів завантаження устаткування і площ;

б) передкризовий, коли переступає бар'єрне значення хоча б одного з індикаторів економічної безпеки, а інші наблизилися до деякої околиці своїх бар'єрних значень і при цьому не були втрачені технічні і технологічні можливості поліпшення умов і результатів виробництва шляхом прийняття до погроз мір попереджувального характеру;

в) кризовий, коли переступає бар'єрне значення більшості основних (на думку експертів) індикаторів економічної безпеки і з'являються ознаки незворотності спаду виробництва і часткової втрати потенціалу унаслідок вичерпання технічного ресурсу устаткування і площ, скорочення персоналу;

г) критичне, коли порушуються всі (або майже всі) бар'єри, що відокремлюють нормальний і кризовий стан розвитку виробництва, а часткова втрата потенціалу стає неминучою і невідвратною.

Таблиця 5.2.

Показники оцінки фінансового рівня економічної безпеки підприємства

Показники	Позначення	Опис показника	Порогове значення	
			критичне	норм.
1. Коефіцієнт абсолютної ліквідності	$K_{ал}$	Відношення грошових коштів і їх еквівалентів, поточних фінансових інвестицій до поточних зобов'язань	0,2	0,5

Показники	Позначення	Опис показника	Порогове значення	
			критичне	норм.
2. Коефіцієнт швидкої (критичної) ліквідності	$K_{кл}$	Відношення грошових коштів і їх еквівалентів, поточних фінансових інвестицій і дебіторської заборгованості до поточних зобов'язань	0,6	1,0
3. Коефіцієнт покриття	$K_{п}$	Співвідношення поточних активів (оборотних коштів) і поточних пасивів	1,0	2,0
4. Коефіцієнт автономії (фінансовий незалежності)	$K_{а}$	Відношення власного капіталу до загальної суми капіталу	0,5	0,7
5. Коефіцієнт маневреності власного капіталу	$K_{м}$	Відношення чистого оборотного капіталу до власного капіталу (показує, яка частина власного капіталу вкладена в оборотні кошти)	0	0,5-0,6
6. Коефіцієнт покриття інвестицій	$K_{пі}$	Відношення власного капіталу і довгострокових зобов'язань до загальної суми капіталу	0,75	0,9
7. Коефіцієнт забезпеченості матеріальних запасів	$K_{мз}$	Відношення власних оборотних коштів до величини матеріально-виробничих запасів	0,5	0,8
8. Коефіцієнт оборотності активів	$K_{об}^{ак}$	Відношення чистої виручки від реалізації до середньої величини активів підприємства	0,5	0,95-1,15
9. Фондовіддача	Φ_o	Відношення чистої виручки від реалізації до середньої величини основних засобів підприємства	1,0	1,37
10. Коефіцієнт оборотності матеріальних запасів	$K_{об}^з$	Відношення собівартості реалізованої продукції до середньої вартості матеріальних запасів	3,0	6,5
11. Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	$K_{об}^{кр}$	Відношення витрат на умовах відстрочення платежу до середньої величини кредиторської заборгованості	2,5	5,2
12. Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	$K_{об}^{деб}$	Відношення чистої виручки від реалізації до середньої величини дебіторської заборгованості	4,9	10,3
13. Коефіцієнт рентабельності активів	$R_{ак}$	Відношення чистої виручки від реалізації до середньої величини собівартості активів	0,047	$0,1+b+$ $+0,15b$, де b - індекс інфляції
14. Коефіцієнт рентабельності продукції (діяльності)	$R_{пр}$	Відношення чистого прибутку до чистої виручки від реалізації	0,056	$0,15+b+$ $+0,15b$ де b - індекс інфляції

6. Основні напрямки забезпечення економічної безпеки господарюючого суб'єкту.

Викладений методичний підхід і інструментарій аналізу і діагностики стану підприємства дозволяють з достатньою повнотою досліджувати комплекс факторів, що загрожують економічній безпеці підприємства, осмислено і цілеспрямовано організувати і виконати необхідний моніторинг, системно аналізувати динамічно мінливу соціально-економічну ситуацію, проводити техніко-економічне обґрунтування прийнятих управлінських рішень.

Здійснення *стратегії стабільного та ефективного функціонування підприємства* припускає комплексне рішення наступних завдань управління:

- маркетингові дослідження ринку;
- інвестиційне забезпечення виробництва і відтворення за рахунок раціональної організації грошових потоків і запозичень;
- створення інноваційних заходів - науково-технічних, технологічних, конструкторських - у забезпечення конкурентної переваги власної продукції;
- вдосконалення структури і складу кадрового потенціалу і т.д.

Тема 6. Безпека підприємництва в умовах кримінальної конкуренції.

1. Підприємницька діяльність як об'єкт захисту.

2. Структура управління в сфері захисту підприємництва.

1. Підприємницька діяльність як об'єкт захисту.

Загрози підприємницькій діяльності можна згрупувати наступним чином:

1. Зовнішні загрози:

1.1. Державницькі загрози:

- кризові явища в економіці;
- несприятлива політика держави;
- неадекватність законодавства (загрози, що є наслідком неузгодженості нормативних актів, виданих законодавчими і виконавчими органами влади, а також різними міністерствами і відомствами; крім того, вони досить часто суперечать законам і один одному, однак підлягають виконанню);
- адміністративні «рогатки» (маніпулювання дисконтною ставкою, валютним курсом, митними тарифами, податками, преференціями тощо);
- політика протекціонізму;
- безготівкова форма розрахунків з використанням комп'ютерних систем.

Неадекватність законодавства, що регулює підприємницьку діяльність, і відсутність чітких механізмів контролю за виконанням законів призвели до того, що бізнес не захищений від постійного порушення своїх прав з боку органів державного управління і чиновників, від несумлінної конкуренції, кримінальних зазіхань та інших факторів, що йому загрожують. Проблема поглиблюється активною участю мафіозних структур у легальному бізнесі, створенням ними власних підприємницьких структур, несумлінною конкуренцією, неповерненням боргів тощо.

До цієї групи загроз варто віднести і неспровоковані претензії з боку різних органів контролю (податкових, УБЕЗ, пожежної охорони, захисту прав споживачів тощо).

Боротись з неадекватністю законодавства можна тільки за допомогою судових органів. Тому ймовірність негативних наслідків від цієї загрози для підприємств може бути зменшена шляхом підвищення якості юридичного і бухгалтерського супроводу.

Варто враховувати, що жоден юрист або бухгалтер не в змозі досягнути все різноманіття нормативних актів та інструкцій, а також особливості їх застосування на практиці. Тому для оформлення важливих заходів доцільно залучати сторонніх вузьких фахівців, які добре розбираються саме в тонкощах окремих питань.

Протекціонізм. Недобросовісну конкуренцію доповнюють протекціоністські бар'єри на державному рівні та монопольний тиск з використанням:

- податкових пільг;
- корупції;
- заборонених методів добування інформації;
- дезінформації;
- кримінальних методів боротьби;
- роботи через фірми, що користуються пільгами.

1.2. Форс-мажор:

- надзвичайні події і катастрофи техногенного характеру;
- соціальна напруженість;
- непередбачені зміни кон'юнктури ринку.

1.3. Конкурентні загрози:

- недобросовісна (несумлінна) конкуренція;
- зростання промислового шпигунства з використанням агентурного і технічного проникнення до комерційних, технологічних і виробничих таємниць підприємства;
- несанкціоноване проникнення до бази даних підприємства;
- діяльність кримінальних структур.

Конкурентна боротьба. У сучасних умовах розвитку ринку в Україні поняття конкурентної боротьби деформовано стосовно загальноприйнятого у світі поняття конкуренції. У цивілізованому світі основою конкуренції є поліпшення якості товарів і зниження їх вартості шляхом застосування досягнень технічного прогресу. Якщо в азіатських і африканських країнах поліпшення якості досягають за рахунок використання дешевої робочої сили, то у нас конкуренція набула вигляду відкритої боротьби за «місце під сонцем». Добросовісної (сумлінної) конкуренції як у промисловості, так і у сільському господарстві у нас фактично немає. Конкурентна боротьба в Україні спрямована перш за все на обдурювання споживачів. Недобросовісна реклама заповнила канали телебачення, сторінки газет, журналів, радіоэфір. У результаті маємо десятки фінансових структур, що розорили сотні тисяч своїх вкладників. Торговельні підприємства конкурують лише за рахунок контрабандного та безмитного ввозу продукції з-за кордону, за рахунок різноманітних пільг. Так, спирт ввозять за документами, оформленими на воду, а дорогі речі - під виглядом «секонд-хенду» тощо.

Конкурентна боротьба у спотворених формах спостерігається у таких проявах:

- закупівля на найдешевших світових ринках найдешевших товарів та ввезення їх в Україну (наприклад, одяг і взуття кустарного виробництва з КНР, Малайзії, країн, що розвиваються, з етикетками «зроблено в США»; неякісні продукти харчування з Європи, призначені для країн, що розвиваються, або з простроченими термінами зберігання);
- спільне виробництво в Україні продукції низької якості з етикетками «Зроблено в США» або в Німеччині, Франції, Англії тощо;
- контрабандний ввіз товарів (обминаючи митниці);
- підрив економічних позицій конкурентів (у торгівлі і банківській справі; знищення товарів або їх крадіжка разом із транспортними засобами при перевезеннях);
- контроль речових і продуктових ринків та окремих торгових місць з метою недопущення на ринок конкурентів;
- скупка нерухомості за найнижчими цінами з метою наступного перепродажу (скупка через корумпованих чиновників);
- порушення прав конкурентів - незаконне використання торгової марки конкурента, відтворення його продукції найгіршої якості;
- промислове шпигунство;
- підрив репутації конкурента: поширення неправдивої компрометуючої інформації, дискредитація підприємства, його продукції, торговельної діяльності, недобросовісна реклама;
- дезорганізація виробництва конкурентів: переманювання фахівців, ціновий демпінг.

Наступна за важливістю група загроз впливає з *невиконання партнерами, замовниками, постачальниками і клієнтами своїх зобов'язань з оплати контрактів, постачання товарів тощо*. У цьому разі збитки виникають через неправильний прогноз усіх можливих наслідків, а також через такі *обставини*:

- непоінформованість і недооцінка наявності боргів контрагента;
- непоінформованість про контакти партнера з кримінальними структурами і про характер їх взаємин;
- ослаблення пильності внаслідок тривалого та успішного співробітництва з одним і тим самим партнером.

Як би не складались взаємини між контрагентами, завжди може виникнути загроза невиконання партнером своїх зобов'язань. Це може відбутися як через суб'єктивні (недружні) наміри партнера, так і через об'єктивні (не залежні від нього) обставини. Тому *кожну угоду необхідно розглядати і перевіряти як першу*. Принадність окремих пропозицій часто заважає керівнику підприємства об'єктивно оцінити їх щодо реального економічного, юридичного, фінансового чи кримінального аспекту, особливо якщо партнер зарекомендував себе добре. При об'єктивній оцінці проекту виникають сумніви, що змушують від нього відмовитись і не наражатись на ризик бути ошуканим.

Отримавши будь-які комерційні пропозиції від незнайомого партнера, не слід квапитися з перевіркою незнайомця, а краще спробувати віднайти відомого

партнера, який уже раніше себе добре зарекомендував і реально здатний здійснити таку пропозицію. Для фахівців, які працюють у сфері безпеки, легше підшукати за своїми каналами надійного партнера, аніж перевірити невідому фірму.

Загрози з боку кримінальних структур. Давно відомо, що у нас неможливо працювати без так званого *даха*. Цей «дах» забезпечують підприємцям як кримінальні структури, так і деякі органи державного управління. При цьому *кримінал і органи державного управління ніколи не заважають один одному*. Підприємці стикаються з тим, що «дах» не просто збирає «данину», а й вимагає частки доходів підприємства, набуває певних прав власності та переходить від кримінальних до легальних взаємовідносин з бізнесом. Не вклавши нічого, крім віртуального «захисту», він через певний час стає співвласником, а потім і єдиним власником бізнесу.

Діяльність криміналу має такі форми:

- пропозиції «даха»;
- економічне проникнення до комерційних структур і підпорядкування їх;
- вимагання акцій і грошей у підприємців;
- економічний підрив банків і підприємств;
- псування, розкрадання, знищення нерухомості, засобів виробництва, товарів, сировини, транспорту тощо за замовленнями конкурентів або як помста за непокору;
- організація грабунків та злочинства;
- шантаж, викрадення й убивства бізнесменів;
- одержання безповоротних кредитів або товарів.

Для досягнення своїх цілей кримінал використовує всі доступні йому законні й незаконні методи, в тому числі послуговуючись своєю агентурою в податкових і правоохоронних органах.

Кримінал здійснює:

- вивчення фінансового становища підприємства через банки, податкові та правоохоронні органи;
- визначення ефективності роботи підприємства через корумпованих співробітників фірми;
- пропозиції про спільну діяльність та інвестування готівкою;
- пропозиції про фінансування договорів від підконтрольних приватних осіб і фірм;
- пропозиції про збільшення числа засновників;
- спроби влаштувати на роботу на підприємство свого представника;
- пропозиції про надання «даха» за відсотки від прибутку;
- скупка акцій підприємства (у низькооплачуваних співробітників);
- перехоплення вигідних комерційних контрактів і проектів;
- компрометація підприємства і його продукції;
- залякування керівників і співробітників підприємства;
- збір компрометуючих матеріалів на керівників підприємства з метою шантажу;
- підслуховування телефонних переговорів;
- прослуховування службових і житлових приміщень;
- зовнішнє спостереження за керівництвом підприємства;

- перлюстрація кореспонденції;
- фото-, відеозйомка об'єктів, транспортних засобів тощо;
- участь у приватизації;
- створення благодійних фондів;
- створення власних фінансових, комерційних і охоронних структур;
- фінансово-економічні злочини, пов'язані з пограбуваннями банків, фінансових корпорацій, великих акціонерних товариств і населення країни шляхом одержання безповоротних кредитів, використання фальшивих авізо, створення фінансових пірамід, комп'ютерного шахрайства;
- контроль над банками;
- контроль над окремими галузями промисловості і торгівлі;
- рекет;
- викрадання автомашин і торгівля краденим;
- торгівля антикваріатом;
- работоргівля;
- контроль проституції та жебракування;
- замовлені убивства і викрадення бізнесменів;
- повернення боргів і кредитів кримінальними методами;
- торгівля наркотиками;
- контроль ринків (базарів) - монополізацію торгівлі;
- підміна судових органів держави;
- фальшивомонетництво;
- пограбування офісів, складів, транспортних засобів, нафтопроводів;
- організація дорожньо-транспортних пригод з метою вимагання;
- «утримання» старих, алкоголіків, наркоманів в обмін на їх квартири.

Загрози з боку шахраїв. Шахрайство в Україні розквітло у 1991 році, коли чеченськими угрупованнями був винайдений новий спосіб збагачення: вони створювали «фірми-проліски» (одноденки), що за фальшивими авізо одержували чужі гроші. У 1992 році їх приклад почали наслідувати інгушські, вірменські, дагестанські та інші кримінальні угруповання.

З 1992 року шахрайські фірми (вони називались трастами) збирали у населення кошти під обіцянку фантастичних відсотків, а зібравши великі суми - успішно зникали з ними. У 1993-1995 роках тільки в Києві щомісяця припиняли існування 2-3 шахрайські фірми, які збирали у населення гроші під обіцянку високих відсотків. У 1996 році припинили діяльність більш як 30 % комерційних банків, що брали участь у шахрайстві.

Тільки офіційно 100 тис. осіб по всій Україні назвали себе потерпілими від махінацій. А скільки їх було насправді? Порушено безліч кримінальних справ, але жодна справа не доведена до логічного кінця через неадекватне законодавство і відсутність судової практики у таких справах.

2. Внутрішні загрози.

До внутрішніх загроз бізнесу належать:

- внутрішні конфлікти між керівниками та персоналом підприємства;
- управлінська некомпетентність, відсутність професіоналізму в роботі керівництва;

- помилкова кадрова політика (прийом на роботу родичів, друзів, знайомих);
- крадіжки та різні порушення з боку персоналу підприємства;
- відсутність дієвої стратегії забезпечення безпеки підприємства.

2. Структура управління в сфері захисту підприємництва.

3 метою подолання зазначених загроз в Україні необхідно сформувати постійно діючий механізм інституційного громадського та державно-правового регулювання розвитку підприємництва, який повинен базуватись на:

- ефективній системі державного програмного, нормативно-правового, фінансово-організаційного та інших складових державного управління розвитком підприємництва;
- повноцінній участі органів державної влади усіх рівнів у процесах забезпечення економічної безпеки підприємництва;
- достатній інфраструктурі та розгалуженій мережі недержавних інституцій сприяння розвитку і забезпечення економічної безпеки підприємницької діяльності.

Основними вимогами для забезпечення ефективності системи управління економічною безпекою підприємництва в Україні повинні стати:

- захищеність підприємницького середовища через посилення відповідальності держави (правової, судової, інституційної тощо) перед суб'єктами підприємницької діяльності;
- альтернативність політики сприяння і розвитку підприємництва;
- адаптивність системи управління економічною безпекою підприємництва;
- внутрішня збалансованість основних параметрів системи економічної безпеки підприємництва;
- орієнтація системи державного регулювання підприємництва на зміцнення його економічної безпеки; стратегічна орієнтація на довгостроковий та раціональний розвиток підприємницького середовища.

Тема 7. Соціально-економічна безпека особистості

1. Особистість як біосоціальна система.

2. Сутність соціально-економічної безпеки особистості.

3. Класифікація основних загроз соціально-економічній безпеці особистості.

4. Критерії та основні напрямки забезпечення соціально-економічної безпеки особистості

5. Цільові напрямки забезпечення соціально-економічної безпеки особистості.

1. Особистість як біосоціальна система.

Людина - надзвичайно складна істота, вона поєднує в собі *біологічне* і *соціальне*.

Як *біологічна істота* людина — унікальний продукт природи, мисляча істота, наділена сукупністю фізичних і розумових здібностей, здатністю взаємодіяти з природою і жити за її законами.

Людина як **соціальна істота** є частиною суспільства, тобто живе у соціумі, має багатогранні стосунки з іншими людьми (економічні, політичні, національні, сімейні), виконує і підкоряється юридичним законам, додержується певних моральних норм і правил соціальної поведінки, прийнятих в суспільстві, тобто є людина розумна (*Homo sapiens*).

У діалектичній взаємодії біологічної і соціальної сторін людини, можливості використовувати у своїй діяльності природні й економічні закони і полягає глибинна сутність людини як **біосоціальної істоти** (рис. 7.1).

Людину вивчають багато наук, у тому числі економічна наука, яка досліджує економічну сутність людини, її місце і роль в економічній системі, потреби, інтереси, господарську поведінку, тобто *людину економічну* (*Homo economicus*).

Людина	
Як біологічна істота	Як соціальна істота
Є природною істотою, яка наділена природними силами (фізичною силою, мозком, органами відчуттів тощо), має фізіологічні потреби	Є членом суспільства, елементом певної соціальної групи, суб'єктом соціальних, економічних, політичних, моральних та інших відносин

Рис. 7.1 Біосоціальні риси людини

Людина економічна – головний творчий суб'єкт ринкової економіки, який володіє свободою вибору і приймає економічно раціональні та оптимальні рішення з урахуванням усіх наявних можливостей і умов, відповідно до своїх особистих інтересів, мети і пріоритетів.

На всіх етапах розвитку суспільства людина перебувала в центрі всіх економічних процесів і явищ. В економічній системі людина виступає **як виробник, як суб'єкт економічних відносин, як споживач, як носій кінцевої мети суспільного виробництва**.

Людина-виробник в економічній системі виступає робочою силою, особистим фактором виробництва, головним елементом продуктивних сил.

Людина як суб'єкт економічних відносин. Людина економічна реалізує себе в економічній системі завдяки певним господарським відносинам, у які вона вступає з іншими суб'єктами в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання благ.

Людина як споживач реалізує себе через задоволення своїх різних потреб. Потреби людини можна поділити на потреби людини-працівника і потреби людини-підприємця.

Потреби людини-працівника пов'язані з відтворенням робочої сили, тобто з особистим споживанням. У процесі трудової діяльності людина витрачає робочу силу, яку необхідно відновлювати. Для цього вона повинна мати набір товарів і послуг, щоб задовольнити свої фізіологічні, духовні та інші потреби. Задовольняючи ці потреби, людина відтворює себе як працівник.

Потреби людини-підприємця стосуються відтворення матеріально-речових факторів виробництва, тобто виробничих потреб. Для того щоб відновити спожиті в процесі виробництва машини, верстати, обладнання, сировину, матеріали, паливо,

електроенергію тощо, підприємець повинен їх придбати на ринку факторів виробництва.

Потреби людини-працівника і людини-підприємця тісно переплітаються між собою, утворюючи спільні потреби людей, задоволення яких забезпечує відновлення особистого і речового факторів суспільного виробництва.

Людина як кінцева мета суспільного виробництва. Людина в її цілісній сутності є головним критерієм розвитку суспільного виробництва і головною його метою. Суспільний продукт, проходячи через фази виробництва, розподілу й обміну завершує свій цикл у фазі споживання. Без споживання виробництво існувати не може, воно не має сенсу. Задоволення різнобічних потреб людини — ось призначення будь-якого виробництва. У цьому аспекті людина зі своїми потребами є природною і кінцевою метою суспільного виробництва й одночасно головним фактором його функціонування.

2. Сутність соціально-економічної безпеки особистості.

Соціально-економічна безпека особистості - це такий стан, при якому гарантовані умови захисту життєвих інтересів, забезпечуються соціальний розвиток і соціальна захищеність особистості.

Правовою основою соціально-економічної безпеки особистості є Конституція України, Цивільний кодекс України і ряд законодавчих актів із соціальних проблем, освіти, охорони здоров'я і т.і.

Об'єктами соціально-економічної безпеки особи виступають громадяни і суспільство, **суб'єктами** – держава, роботодавці.

Предметом державної діяльності в галузі економічної безпеки особи є:

- аналіз і синтез факторів, що негативно впливають на систему соціально-економічної безпеки людини;
- здійснення такої державної економічної політики та інституціональних зрушень, що елімінувати б недосконалість соціально-економічної політики.

Соціально-економічна безпека особистості реалізується на наступних **цільових напрямках**:

- екологічна безпека;
- продовольча безпека;
- інформаційна безпека;
- трудова безпека (проблеми зайнятості);
- безпека в галузі освіти та культури;
- безпека медичного обслуговування і т.д.

3. Класифікація основних загроз соціально-економічній безпеці особистості.

Загрози безпеки особистості, перш за все, криються в економічному середовищі.

Характерними загрозами є:

- посилення соціальної та майнової диференціації населення;
- нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів, що породжує соціальну напруженість серед різних груп населення;

- бідність;
- низький рівень зайнятості;
- безробіття серед економічно активного населення;
- криміналізація економічних відносин.

Загрозу стабільному, безпечному розвитку України останніми роками складає усталена негативна тенденція до погіршення стану трудового потенціалу країни. Серед чинників, що негативно впливають на стан трудового потенціалу слід відзначити погіршення природної бази формування робочої сили; зниження реальних доходів населення; невідповідність рівня заробітної плати її відтворювальній, стимулюючій та регулюючій функціям; поширення масштабів безробіття; падіння ефективності використання робочої сили, зниження її професійно-кваліфікаційного рівня.

Негативні тенденції демографічного характеру окреслилися наприкінці 80-х років минулого століття. Чисельність населення постійно зменшується, починаючи з 1993 р., і сумарно скоротилася на 2,6 млн. чол. Зниження показника народжуваності до 1,2 дитини на жінку не забезпечує навіть простого відтворення населення. Принизливо низьким є показник тривалості життя, що зберігає тенденцію до подальшого зменшення.

Подолання кризових явищ демографічного характеру потребує неординарних зусиль суспільства на всіх рівнях управління. Існує недооцінка серйозності демографічної ситуації та її впливу на вирішення соціально-економічних проблем.

Серед заходів нормалізації демографічного відтворення населення та збереження демографічного потенціалу України можна визначити: генетичний моніторинг населення; підвищення розмірів допомоги сім'ям з дітьми; пільгове оподаткування батьків, що мають дітей, за прогресивною шкалою залежно від кількості дітей; надання пільгових кредитів на придбання житла молодим, перспективним щодо дітонародження сім'ям; створення безпечних умов праці; поліпшення побутових умов; посилення профілактичної спрямованості заходів охорони здоров'я.

Зменшення кількості населення України обумовлюють і міграційні процеси. Починаючи з 1994 р., сальдо міграції в Україні залишається від'ємним, проте має тенденцію до поступового зменшення і коливається в межах 50 тис. чол. щорічно.

Спостерігається зuboжіння осіб з вищою освітою. За позитивної тенденції збільшення рівня оплати праці та своєчасності виплат працівникам установ соціальної сфери розміри заробітної плати працівників культури, мистецтва, освіти, охорони здоров'я залишаються на рівні 50-70% від середнього показника по економіці в цілому і становлять 46-68% прожиткового мінімуму.

Акценти соціальної політики повинні зосереджуватися на працюючому населенні. Необхідно домагатися випереджаючих темпів зростання його реальних доходів, що дасть змогу розвивати систему соціального страхування і в такий спосіб вирішувати проблеми соціального забезпечення.

Зuboжіння значної частини населення, погіршення ситуації на ринку праці обумовлюють і інші соціальні проблеми: збільшується кількість розлучень, самогубств, зростає злочинність, поширюються алкоголізм і наркоманія, росте захворюваність тощо.

Кризові явища у природному відтворенні населення, інтенсифікація смертності осіб працездатного віку, особливо чоловіків, посилення негативного міграційного руху призводять до формування економічно несприятливої вікової структури населення, в якій зменшується частка населення працездатного віку.

Загрозу економічній безпеці України становить відтік за кордон кваліфікованої робочої сили на більш низькі професійні позиції, на некваліфіковані роботи, від'їзд за індивідуальними запрошеннями на роботу молоді і висококваліфікованих кадрів, зокрема науковців. Відтак суттєвим моментом у вирішенні проблем соціально-економічного розвитку країни є необхідність створення критичної маси професійних кадрів, які розуміють природу нових економічних відносин. За даними експертів питома вага таких кадрів повинна становити не менше 25% керівного складу. Щоб вирішити цю проблему необхідно створити умови для підвищення кваліфікації на засадах неперервної освіти, яка дає людині можливість підвищувати свій кваліфікаційний рівень впродовж усього життя.

Матеріальною основою розв'язання більшості проблем, пов'язаних із соціальною сферою і трудовресурсною безпекою є заробітна плата. Низький її рівень по окремих галузях економіки, зокрема в сільському господарстві, соціальній сфері, показники заборгованості по виплаті, тенденція до зменшення частки заробітної плати в сукупних доходах як населення в цілому, так і працюючих, обумовлює неповноцінне відтворення робочої сили, низьку мотивацію до праці, незацікавленість у технологічному оновленні виробництва, низьку якість виконуваних робіт. Крім того, низький рівень заробітної плати обумовлює і відповідний низький платоспроможний попит, що не сприяє розширенню виробництва, більше того, призводить до його згортання, пристосування до вкрай обмеженої купівельної спроможності населення.

Нагальною проблемою реформування оплати праці є повернення їй відтворювальної, стимулюючої та регулюючої функцій. Підвищення заробітної плати як умова вирішення цілого комплексу соціально-економічних проблем має здійснюватися поетапно з одночасною реструктуризацією собівартості продукції і цін, зміною системи оподаткування, використанням механізму ресурсозбереження на виробництві, зростанням продуктивності праці, реформуванням інших складових механізму господарювання. Комплекс заходів, спрямованих на підвищення доходів населення, не можна відривати від системи загальнообов'язкового державного соціального страхування. Її реформування має здійснюватися поетапно, із випереджаючим зростанням реальної заробітної плати, з урахуванням поліпшення загальноекономічної ситуації в країні.

Загострюються проблеми безробіття серед працездатного населення. Серйозну тривогу викликають такі явища, як сімейне та довготривале безробіття. В Україні налічується понад 41 тис. сімей, де безробітними є кілька членів, крім того, на обліку перебуває 5 тис. безробітних одиноких матерів. Середня тривалість пошуку роботи безробітними громадянами сягає майже 12 місяців. Поширення неповної зайнятості (примусові безоплатні відпустки, скорочення тривалості робочого часу) є одним з чинників зниження продуктивності праці. Коефіцієнт використання

робочого часу складає 79%. Надлишкова чисельність працівників на промислових підприємствах - 10-33%.

Викликає занепокоєність і низький рівень безпеки умов праці. Загальна кількість нещасних випадків, аварій та травм на виробництві свідчить про істотні недоліки в організації охорони життя, здоров'я та безпеки працюючого населення України. Існуючий стан охорони праці важким тягарем лягає на економіку держави. Все це вимагає доопрацювання чинного законодавства, зокрема, щодо більш конкретного визначення обов'язків і прав з питань охорони праці місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та розмежування їх повноважень з іншими структурами державного управління і нагляду.

Актуальною проблемою економічної безпеки є забезпечення належного стану аграрного сектора. Сьогодні в Україні відсутнє законодавче визначення терміна «продовольча безпека», не кажучи вже про нормативно-правову визначеність параметрів продовольчого забезпечення населення, що ускладнює проведення реальної оцінки стану продовольчої безпеки та формування об'єктивної аграрної політики держави.

За останні роки рівень продовольчої безпеки України знизився до критично небезпечної межі. За калорійністю та якісним складом раціону харчування Україна перейшла від рівня розвинених країн (3300-3800 ккал) до порогу продовольчої безпеки (2500 ккал), а за споживанням протеїнів тваринного походження опинилася нижче цього порогу.

4. Критерії та основні напрямки забезпечення соціально-економічної безпеки особистості

До основних показників загроз соціально-економічній безпеці особистості необхідно віднести:

- низький рівень ВВП на душу населення;
- рівень мінімального розміру оплати праці по різних галузях народногосподарського комплексу, особливо в соціальній сфері;
- розрив у доходах населення (доходить до 40-50 разів). Особливо він показовий для Києва та обласних центрів в порівнянні з провінційними регіонами;
- диференціація в доходах 10% найбагатших до 10% найбідніших не повинна перевищувати 7,8 разів, а в Україні більш ніж 16 разів;
- рівень прихованого безробіття;
- тривалість життя населення;
- рівень злочинності серед різних категорій на 1000 осіб перевищує 1%-й бар'єр.

5. Цільові напрямки забезпечення соціально-економічної безпеки особистості.

Соціальна політика, *спрямована на формування соціально-економічної безпеки людини* і суспільства містить наступні напрямки соціальної політики:

- *створення умов для підвищення соціально-економічної активності населення*, застосування сучасних мотиваційних і стимулюючих механізмів високопродуктивної праці (зокрема таких, як участь працюючих у розподілі

прибутків, акціонуванні підприємств, визначення розмірів заробітної плати через оцінку особистого внеску та ділових якостей працівників);

- *створення умов для забезпечення достатнього життєвого рівня кожної людини* на основі здійснення зваженої активної політики доходів, зменшення їх диференціації, запобігання бідності, обмеження соціального розшарування населення за рівнем доходів, стимулювання, формування стабільного платоспроможного попиту населення на основі соціального самозахисту, самоствердження кожним трудівником власного добробуту, мікросхеми світового соціального захисту відповідно до власного трудового внеску й міри соціально-економічної активності. Активна політика доходів має передбачати подолання диспропорцій, що утворилися (надмірне майнове розшарування населення), і здійснюватися не штучним обмеженням верхнього рівня доходів, а навпаки, шляхом їх легалізації та виведення з тіні, розширення прошарку людей, які користуються приватною власністю, отримуючи від цього доходи. Одним з принципів пріоритетів соціальної політики мають стати стимулювання населення до придбання приватної власності та її ефективний захист;

- *упровадження гнучкої, динамічної системи оплати праці* на основі призупинення падіння вартості робочої сили і забезпечення її випереджувального зростання, глибокої структурної реформи заробітної плати, її випереджувального зростання, формування її нової моделі, збільшення її частки у структурі суспільного доходу як основного джерела підвищення добробуту громадян, що ґрунтується на високій ціні робочої сили, наближення мінімальної заробітної плати до межі малозабезпеченості, підвищення рівня мінімальної заробітної плати, посилення впливу тарифної системи при визначенні заробітної плати. Важливим у цьому аспекті є також удосконалення механізмів визначення мінімальної заробітної плати (основу якої становить прожитковий мінімум), перехід на новий соціальний стандарт — регульовану мінімальну погодинну заробітну плату, посилення державного впливу на нормування праці, зменшення податкового навантаження як на фонд оплати праці, так і на доходи громадян, реалізація державних гарантій щодо індексації заробітної плати, яка підтримуватиме її стабільний реальний рівень, визначення розмірів заробітної плати шляхом оцінювання особистого внеску та ділових якостей працівників;

- *формування динамічної, гнучкої системи соціального захисту*, яка передбачає кілька типів соціальних заходів на основі розширення й поглиблення соціально-економічної бази, суспільного поля соціальної безпеки людини, посилення соціальної захищеності особи, активного реформування існуючої системи соціального захисту й насамперед тих її складових, що ставлять трудівника в абсолютну соціальну залежність від держави;

- *розробка і впровадження у практику нової моделі соціального страхування* за всіма видами загальнообов'язкового державного соціального страхування (пенсійного, медичного, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, пов'язаними з народженням і похованням, на випадок безробіття, а також від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності) на основі поєднання інтересів застрахованих громадян на засадах справедливого розподілу фінансового тягаря між ними,

запровадження системи управління коштами загальнообов'язкового державного соціального страхування, перетворення системи соціального страхування з компонента податкової, розподільчої системи, яка виконує невластиві їй функції соціальної допомоги, що здійснюються державою і профспілками, у надійний засіб мікро- та макроекономічного і соціального регулювання;

- *реформування системи пенсійного забезпечення* з метою закріплення в межах національної системи пенсійного забезпечення населення кількох самостійних систем на основі як обов'язкового, так і добровільного страхування, зокрема державної системи з обов'язковим пенсійним страхуванням і недержавної, що функціонує на засадах добровільного страхування, тобто впровадження *трирівневої системи пенсійного забезпечення*:

- удосконалення солідарної системи пенсійних виплат (пенсії з поточних надходжень);

- закріплення системи накопичувальних індивідуальних пенсійних рахунків;

- запровадження системи недержавного пенсійного страхування, яка забезпечуватиме виплату додаткової пенсії за рахунок добровільних пенсійних внесків громадян;

- *реформування системи соціальної допомоги*, розвиток адресної допомоги на основі:

- підвищення обґрунтованості соціальної допомоги щодо її адресної спрямованості;

- поглиблення адресної соціальної підтримки малозабезпечених верств населення, насамперед непрацездатних;

- заміни системи пільг окремих категорій населення на адресну цільову допомогу;

- розвитку мережі установ, що подають соціальну допомогу (насамперед територіальних центрів соціального обслуговування, будинків для ветеранів війни та праці);

- розробки єдиних принципів, критеріїв у поданні різних видів соціальної допомоги;

- поглиблення всебічного вивчення цілісного уявлення про бідність, її критерії та виміри з урахуванням світового досвіду;

- розвитку системи життєзабезпечення і соціального обслуговування інвалідів, ветеранів війни і праці, створення умов для соціально-трудової реабілітації інвалідів, повернення їх до повноцінного життя;

- здійснення соціальної підтримки сім'ї, жінок, дітей, молоді на основі активних форм підтримки сім'ї (додаткове навчання, перекваліфікація працівників), надання комплексної підтримки малозабезпеченим сім'ям, дотримання на практиці принципу рівності жінок і чоловіків в усіх сферах суспільного життя, створення гнучкого механізму роботи з дітьми, упровадження системи соціальної роботи з молоддю та дітьми;

- *здійснення соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи*, шляхом створення належних умов їхнього життєзабезпечення, надійної системи державних, соціальних гарантій для всіх категорій постраждалих осіб;

- *створення умов розвитку меценатства, благодійницької діяльності (неприбуткової, некомерційної діяльності організацій і окремих осіб) як важливого засобу інвестування соціальної сфери (зокрема, фінансування об'єктів інфраструктури і малозабезпечених), перетворення благодійництва окремих осіб у політику держави, від окремих акцій до системи (сприяння благодійництву передбачає вдосконалення законів України «Про благодійність і благодійну діяльність» і «Про оподаткування прибутку підприємств»);*

- *глибока структурна реформа державної житлової політики на основі створення умов для розширення, стимулювання й децентралізації житлового будівництва в різноманітних формах за рахунок різних джерел фінансування, ринку будівельних послуг, зміни структури житлового фонду, стратегії будівництва, перехід на самоокупну плату за користування житлом і комунальними послугами та адресні субсидії цих витрат окремим категоріям громадян, створення сприятливого житлового середовища;*

- *реформування системи охорони здоров'я населення з метою забезпечення доступності медичної та медико-санітарної допомоги, санітарно-епідеміологічного добробуту населення, здійснення моніторингу стану здоров'я населення, поєднання (збереження основних позицій) державної системи охорони здоров'я і створення ринку медичних послуг, упровадження страхової медицини;*

- *захист громадян як споживачів з метою здійснення постійного та ефективного державного контролю за дотриманням законодавства про захист прав споживачів, посилення контролю за додержанням вимог нормативно-правових актів, що регулюють відносини між громадянами як споживачами і суб'єктами господарювання, підвищення ефективності контролю за якістю товарів народного споживання, особливо продовольчих, формування та вдосконалення системи державної політики щодо захисту прав споживачів.*

Тема 8. Державне регулювання економічної безпеки

1. Державне регулювання економічної безпеки: поняття, сутність, особливості.

2. Ієрархічні рівні державного регулювання економічної безпеки.

3. Стратегія і тактика політики соціально-економічної безпеки.

4. Система забезпечення соціально-економічної безпеки.

5. Концепція економічної безпеки України.

1. Передумови державного регулювання економічної безпеки.

Перехід до ринку в Україні зумовив великі зміни у сфері економічних відносин. Сучасний стан української економіки характеризується високим рівнем нестабільності. Глибокі та масштабні перетворення, які відбулися за останні 18 років, не тільки викликали суперечності, а і сформували нові загрози для вітчизняної економіки. Загрози економічній безпеці країни зумовлюють необхідність створення системи державного регулювання й контролю за нею.

Заходи, що здійснюються останнім часом, зі *створення системи державного регулювання економічної безпеки* вже привели до певних результатів. Так, був прийнятий Закон України «Про основи національної безпеки в Україні»,

затверджена Президентом України «Стратегія національної безпеки України». Але, на жаль, поточні заходи мають фрагментарний характер і на сьогодні існує ряд проблем, які справляють стримувальний вплив на ефективність державного регулювання економічної безпеки.

В Україні основи національної безпеки держави визначаються виключно законами України. *Правову основу у сфері національної безпеки* України становлять Конституція України, Закон України «Про основи національної безпеки України», Концепція національної безпеки України та інші закони, міжнародні договори, а також видані на виконання законів інші нормативно-правові акти.

В Конституції визначаються базові засади забезпечення національної безпеки держави. Згідно зі ст. 106, Президент України забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави. Згідно з Законом України «Про основи національної безпеки України» під національною безпекою держави необхідно розуміти захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам. Отже наведене визначення характеризує національну безпеку через категорію «інтереси» та рівень їх захищеності.

Для всебічного розгляду проблем національної безпеки України на сучасному етапі розвитку потрібно виходити з її особливостей, мети реформ і шляхів досягнення цієї мети. Якщо певні дії в межах внутрішньої й зовнішньої політики загрожують існуванню держави, її політичній та економічній незалежності, націлені проти досягнення мети і не відповідають національним інтересам, то вони є такими, що створюють загрозу національній безпеці держави.

Держава може існувати, коли вона має власну економічну систему, яку умовно можна розглядати як ефективну взаємодію власного виробництва, фінансової сфери, системи управління, соціальної й екологічної сфер. Тому, на нашу думку, національна безпека характеризується і визначається таким станом розвитку всіх сфер економічної системи, при якому держава здатна забезпечити свій стійкий розвиток, що дає змогу досягнути економічної, політичної, військово-стратегічної і соціальної мети заради створення умов для гідного життя широких верств населення, їх добробуту, духовної і моральної єдності.

На відміну від інших видів безпеки, економічна охоплює та характеризує економічні процеси та суміжні з ними явища. Спільними аспектами дослідження економічної, військової й екологічної безпеки є визначення особливостей фінансового забезпечення як держави і регіонів, так і військової та екологічної сфер. Економічна безпека є фундаментальною основою економічно ефективною держави в цілому. У найзагальнішому розумінні економічно ефективною є така держава, яка відстоює свої національні економічні інтереси та забезпечує економічну безпеку в умовах значної міжнародної конкуренції. У внутрішньоекономічній сфері безпеку пов'язують з факторами макро- і мікроекономічного розвитку, з внутрішнім імунітетом та захищеністю держави й регіонів від різних дестабілізуючих та деструктивних впливів. У зовнішньоекономічному просторі економічна безпека характеризує конкурентоспроможність національної економіки на світових ринках, стійкість валюти і фінансового стану.

Крім того економічна безпека є синтетичною категорією політекономії та політології, тісно пов'язаної з категоріями економічної незалежності і залежності, стабільності й уразливості, економічного тиску, шантажу, примушення й агресії, економічного суверенітету і т.ін. Поняття економічної безпеки стало актуальним в Україні з моменту проведення активних реформ в економіці. Аналіз світового досвіду показує, що поняття економічної безпеки добре відоме в практиці діяльності управлінських структур Заходу, причому економічна безпека розглядається, як правило, як складова національної безпеки.

Таким чином, *державне регулювання економічної безпеки* є специфічним видом державного управління, який охоплює соціально-економічну, політичну та інші сфери суспільного життя. Тому функції, повноваження та відповідальність, які на нього покладаються є, по-перше, специфічними. Це виходить з того, що головною метою управлінських впливів є передусім своєчасне прогнозування, виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам (із залученням відповідних, спеціально створюваних сил і засобів). По-друге, функції одночасно стосуються інтересів кожної людини, суспільної групи, суспільства та держави, а не рідко й інших держав, які, як правило, не збігаються, що зумовлює необхідність пошуку взаємоприйняттого балансу (компромісу) інтересів і є першочерговою управлінською проблемою, розв'язання якої покладається на систему державного регулювання економічної безпеки. По-третє, функції в кінцевому підсумку, спрямовані на забезпечення умов, за яких може відбуватися сталий прогресивний розвиток суспільства та реалізація національних інтересів як у зовнішній, так і у внутрішній сфері життєдіяльності держави.

Тому *державному регулюванню економічної безпеки* властиві ознаки та особливості як міжгалузевої, так і функціональної складових державного управління, що, безумовно, справляє суттєвий вплив на функції, форми, методи та способи державного управління у цій сфері.

2. Ієрархічні рівні державного регулювання економічної безпеки.

Система державного регулювання економічної безпеки має *складну ієрархічну структуру*. Аналіз сукупності специфічних функцій, які покладаються на систему державного регулювання економічної безпеки, широких та значних її повноважень (оскільки забезпечення належної безпеки суспільства і держави є головною передумовою їх життєдіяльності та цілісності) і, відповідно, специфіки сукупності методів, способів, сил і засобів, що використовуються для виконання головної мети функціонування цієї системи, дають змогу стверджувати про приналежність її більшою мірою (як невід'ємної складової) до вищого ієрархічного рівня адміністративно-політичного виду державного управління.

Одночасно в *системі державного регулювання економічної безпеки можна виділити:*

- стратегічний (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України),
- оперативно-стратегічний (міністерства і відомства);
- оперативний (державні адміністрації) ієрархічні рівні регулювання.

Своєрідна декомпозиція функцій державного регулювання економічної безпеки міститься в Конституції України, Законах України «Про Раду національної безпеки і оборони України», «Про основи національної безпеки України» та інших нормативно-правових актах.

Таким чином, органи *державного регулювання економічної безпеки*, оцінюючи рівень загроз, розробляють комплекс заходів і приймають відповідні рішення про необхідні дії. Тобто можна вести мову про процес управління ризиками, який передбачає прогноз, виявлення і нейтралізацію загроз, відображенням якого є виконання практичних завдань з підтримання національної безпеки на певному рівні або ж подальше поліпшення її характеристик.

3. Стратегія і тактика політики соціально-економічної безпеки.

Державна діяльність із забезпечення економічної безпеки країни передбачає наступні заходи:

- створення інформаційної бази для об'єктивного і всебічного моніторингу економіки й суспільства та його проведення з метою виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз життєво важливим інтересам об'єктів економічної безпеки;

- розробка комплексу оперативних і довготривалих заходів щодо попередження і нейтралізації внутрішніх і зовнішніх загроз, оцінка результатів їх здійснення;

- організація роботи із реалізації комплексу державних заходів щодо забезпечення економічної безпеки.

Здійснення цих функцій вимагає використання системи індикаторів економічної безпеки.

Економічна безпека досягається здійсненням єдиної державної політики, узгодженої, збалансованої, скоординованої системою заходів, адекватних внутрішнім та зовнішнім загрозам. Без вироблення єдиної державної політики забезпечення економічної безпеки неможливо домогтися виходу з кризи, стабілізувати економічну ситуацію в Україні, створити ефективні механізми соціального захисту населення. *Політика економічної безпеки буде ефективною за умов визначення стратегії і тактики економічної безпеки.*

Стратегія економічної безпеки є відносно постійною складовою політики економічної безпеки і передбачає визначення мети і завдань системи забезпечення національної економічної безпеки, напрямів їх вирішення, а також форм і способів застосування відповідних сил і засобів, можливість їх перегрупування, створення необхідних резервів для нейтралізації та локалізації можливих загроз.

Тактика економічної безпеки - це найбільш рухлива частина політики економічної безпеки, яка змінюється залежно від дії внутрішніх і зовнішніх загроз, зміни пріоритетності національних економічних інтересів тощо. Складність та мінливість економічної та соціальної ситуації вимагає застосування різноманітних тактичних заходів щодо забезпечення економічної безпеки.

Важливо чітко визначити стратегічні цілі і не плутати їх з тактичними заходами, інколи навіть вимушеними, але необхідними задля досягнення певних стратегічних цілей.

З метою забезпечення ефективності стратегії економічної безпеки має бути сформовано повноцінну *систему державного впливу на економіку*, котра буде здатна взяти на себе функцію управління і підтримки економіки країни на безпечному рівні. При цьому слід чітко *визначити кордони і критерії (умови) державного втручання в економіку*: зокрема, кордони державного сектора, а також забезпечити розвиток ефективних методів державного управління.

Ряд вказаних елементів діяльності держави із забезпечення економічної безпеки повинен реалізовуватися в державних прогнозах і програмах соціально-економічного розвитку України та при розробці державного бюджету на кожний наступний рік.

4. Система забезпечення соціально-економічної безпеки.

Державна стратегія в галузі забезпечення економічної безпеки здійснюється через *систему безпеки*, яку утворюють органи законодавчої, виконавчої і судової влади, громадські та інші організації і об'єднання, посадові особи, які беруть участь у забезпеченні безпеки згідно з чинним законодавством, що регламентує відносини в сфері безпеки.

Система забезпечення економічної безпеки повинна відповідати таким *основним вимогам*:

- функціонування в межах, визначених законом;
- забезпечення надійного захисту національних інтересів;
- прогнозування і своєчасне відвернення загроз економічній безпеці;
- ефективне функціонування як у звичайних, так і в надзвичайних умовах;
- наявність чіткої структури і функціональне розмежування органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влад;
- відкритість і гласність у необхідних межах щодо діяльності відповідних органів, що входять в зазначену систему.

Забезпечення економічної безпеки особи, суспільства, держави здійснюється на *основі розмежування повноважень між суб'єктами системи*, в якій:

Верховна Рада України:

- створює правові заходи функціонування системи національної економічної безпеки;
- визначає бюджетні асигнування на фінансування державних органів, загальнодержавних програм, заходів, спрямованих на забезпечення економічної безпеки;
- заслуховує не рідше одного разу на рік доповідь Президента України про стан забезпечення економічної безпеки України в контексті щорічного Послання про внутрішнє та зовнішнє становище України;
- визначає основи економічної безпеки України, зокрема приймає Концепцію економічної безпеки, законодавчі акти та загальнодержавні програми у цій сфері;
- формує життєво важливі національні економічні інтереси і закріплює це законодавчими актами;

- ратифікує міжнародні договори та угоди, що стосуються сфери національної та міжнародної економічної безпеки;
- здійснює контроль за діяльністю органів державної влади у сфері економічної безпеки.

Президент України:

- виступає гарантом забезпечення економічної безпеки України;
- визначає цілі економічної безпеки і стратегію на ближчу і далеку перспективи;
- видає укази та розпорядження, спрямовані на захист національних економічних інтересів та здійснення системи заходів із забезпечення економічної безпеки особи, сім'ї, суспільства, держави;
- утворює, реорганізує відповідно до чинного законодавства органи виконавчої влади, що утворюють систему забезпечення економічної безпеки;
- звертається з доповіддю до Верховної Ради України про стан забезпечення економічної безпеки в контексті щорічного Послання про внутрішнє та зовнішнє становище України;
- веде переговори та укладає міжнародні договори України у сфері економічної безпеки.

Рада національної безпеки і оборони України:

- забезпечує здійснення єдиної державної політики у сфері економічної безпеки;
 - координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері економічної безпеки;
 - розробляє стратегію економічної безпеки і організовує підготовку відповідних державних програм;
 - здійснює постійний моніторинг національних економічних інтересів, комплексну оцінку та прогноз потенційних і реальних загроз економічній безпеці;
 - аналізує стан і тенденції розвитку економічної ситуації в Україні та за її межами, а також визначає на цій основі пріоритетні напрямки забезпечення економічної безпеки;
 - планує, організовує і контролює здійснення заходів з метою локалізації та нейтралізації загроз економічній безпеці;
 - розробляє пропозиції Президенту України щодо вдосконалення системи національної економічної безпеки та забезпечення економічних інтересів особи, сім'ї, суспільства, держави;
 - прогнозує наслідки рішень державних органів з питань внутрішньої та зовнішньої політики в сфері економічної безпеки;
- розробляє рекомендації щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій у соціально-економічній сфері.

Кабінет Міністрів України, міністерства та відомства:

- забезпечують економічну самостійність України та її економічну безпеку;
- забезпечують виконання Конституції України, законів України, актів Президента України у сфері національної та міжнародної економічної безпеки;

- розробляють і виконують в межах своїх повноважень державні програми, спрямовані на забезпечення економічної безпеки та захист національних економічних інтересів;

- забезпечують здійснення державної політики у сфері економічної безпеки;

- здійснюють аналіз загроз економічній безпеці, розробляють та вживають заходи щодо локалізації та нейтралізації цих загроз.

Конституційний суд України, суди загальної юрисдикції:

- здійснюють правосуддя щодо забезпечення економічної безпеки особи, суспільства, держави;

- забезпечують судовий захист суб'єктів економічної безпеки, чий права були порушені у зв'язку з діяльністю із забезпечення економічної безпеки.

Органи прокуратури:

- здійснюють нагляд за дотриманням Конституції України та чинного законодавства органами, які забезпечують економічну безпеку.

Органи місцевої державної влади, місцевого самоврядування, підприємства, організації:

- забезпечують виконання державних програм, спрямованих на забезпечення економічної безпеки;

- розробляють і здійснюють у межах своїх повноважень заходи із забезпечення економічної безпеки.

Громадяни та об'єднання громадян:

- отримують у відповідності з чинним законодавством інформацію про діяльність державних органів із забезпечення економічної безпеки та беруть безпосередню участь у забезпеченні економічної безпеки;

- привертають увагу суспільства та державних органів до небезпечних явищ і процесів у сфері економічної безпеки;

- захищають власні права щодо реалізації особистих економічних інтересів засобами, які передбачені чинним законодавством.

Особливу увагу нині слід звернути на таку вимогу до системи національної економічної безпеки, як законність її функціонування. Ця законність повинна ґрунтуватись на відповідній нормативно-правовій базі, що забезпечуватиме ефективне функціонування системи.

Нормативно-правова база з забезпечення економічної безпеки національної економіки повинна виконувати такі основні функції:

- встановлювати та регулювати взаємовідносини між суб'єктами національної економічної безпеки, визначати їхні права, обов'язки та відповідальність;

- встановлювати порядок створення та застосування сил і засобів забезпечення національної економічної безпеки.

Конституційне закріплення терміну «економічна безпека» стало важливим кроком до створення системи економічної безпеки та розробки відповідної законодавчої бази.

5. Концепція економічної безпеки України.

Концепція економічної безпеки України - це документ, який виступає стратегічним орієнтиром на 10-20 років та закладає основи економічної безпеки на

більш тривалий період. Концепція економічної безпеки визначає життєво важливі національні економічні інтереси, індикатори та загрози економічній безпеці, передбачає створення системи національної безпеки, вказує механізми забезпечення економічної безпеки.

На базі Концепції економічної безпеки розроблено Закон України «Про економічну безпеку України». Таким чином, ці два документи виступають **підґрунтям для розробки національного законодавства у сфері економічної безпеки**. Зазначені концепція і закон покликані стати своєрідними орієнтирами, за якими звирятимуть свої дії всі, починаючи від вищих посадових осіб держави та вищих органів державної влади до державних службовців, органів місцевої державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій. Підлягатимуть коригуванню відповідно до цих основних документів всі раніше прийняті закони, укази, постанови, програми тощо.

Надалі видається за доцільне розробити також Концепцію законодавства у сфері економічної безпеки та відповідну Програму підготовки нормативно-правових актів, пов'язаних із забезпеченням економічної безпеки, що дасть можливість уникнути хаотичності та безсистемності в цій справі.

Доцільно здійснити *наукову експертизу* всіх раніше виданих нормативно-правових актів на предмет відповідності їх вимогам економічної безпеки. У разі виявлення будь-якої невідповідності, а також порушень законності, протиріч слід розробляти пропозиції щодо скасування цих актів чи внесення до них відповідних змін. Також необхідно здійснювати наукову експертизу всіх нормативно-правових актів, що розробляються. Це дасть можливість забезпечити якість, обґрунтованість, узгодженість, своєчасне прийняття, виявлення позитивних і негативних наслідків дії таких актів, визначення їхнього місця в системі чинного законодавства.

Тема 9. Глобальна безпека та перехід до постіндустріального розвитку.

1. Глобальні загрози цивілізації.

2. Міжнародна безпека та система її забезпечення.

1. Глобальні загрози цивілізації.

Все частіше до загроз для безпеки суб'єктів міжнародних відносин, відносять **глобальні проблеми людства**. Вони, щоправда, дуже часто в літературі окреслюються по-різному, але суть їх зводиться до таких **наступних проблем**:

- запобігання світової ядерної війни;
- подолання зростаючого розриву в рівні економічного та культурного розвитку між розвинутими індустріальними країнами заходу і країнами, що розвиваються;
- усунення економічної відсталості голоду, злиднів і неписьменності;
- забезпечення подальшого економічного розвитку людства необхідними для цього природними ресурсами;
- подолання екологічної кризи;
- припинення демографічного вибуху у країнах, що розвиваються і демографічної кризи у розвинутих країнах, через більш раціональне регулювання народжуваності;

- своєчасне передбачення і запобігання негативних наслідків НТР;
- стримування міжнародного тероризму та екстремізму;
- поширення наркоманії, алкоголізму та СНІДу;
- захист прав людини;
- підвищення освітнього рівня, збереження культурної спадщини і моральних цінностей.

І цей список не повний. Як можна побачити деякі подані вище проблеми вже можна вважати загрозами безпеці, а інші можуть бути каталізаторами виникненню окремих інших загроз та викликів. Важливо підкреслити, що *більшість загроз для безпеки, все ж має політичний характер*. Крім загроз спричинених природними стихіями (повені, виверження вулкану), решта – від проблеми не контролювання викидів забруднення до закупівлі міжконтинентальних ракет – є результатом політичних дій. Отже, цей тип безпеки часто накладається на багато інших вже вище згадуваних типів.

Модель аналізу безпеки в контексті загроз вимагає все ж певних уточнень та поправок. Часто загрози сприймаються як дуже широка група явищ, що негативно оцінюються. Проте фактично частина явищ має характер не стільки загроз, як **викликів** для політики безпеки держав, тобто нових ситуацій, в котрих з'являється потреба, що вимагає дати адекватну відповідь і розпочати відповідні дії. Виклики, щодо котрих не буде відповідної реакції, можуть тоді трансформуватися у загрози для безпеки народів та держав, і отже, мати в майбутньому негативний вплив на формування безпеки. Український вчений О. Бодрук пропонує дефініювати поняття **виклик** як проблему, (сукупність однорідних, близьких проблем), що отримала з певних причин на якомусь відрізку часу сильне звучання і загострено сприймається політичною елітою, має важливе, пріоритетне значення для національної безпеки і національних інтересів держав. Як зазначає О.Бодрук, *будь-які виклики, як правило, мають своїх конкретних носіїв, свій просторовий вектор*. Крім того не будь-яка проблема є одразу викликом, виклики конкретні у часі і просторі, вони існують для конкретної країни, у конкретній фазі її розвитку, більш того, виклики набувають політичного значення в міру їхнього сприйняття таких.

Отже, на практиці аналіз викликів та загроз показує, що це завжди суб'єктивний процес сприйняття певною особою чи соціальною групою тих чи інших факторів через призму власних інтересів і фахового рівня. Водночас, об'єктивне визначення загроз передбачає чітке усвідомлення параметрів, поза межами яких певне явище втрачає можливості саморегуляції та потребує зовнішнього втручання для збереження стабільності соціальної системи, а також певних умов, що перетворюють ті самі фактори або на реальну, або на потенційну загрозу.

Варто сказати, що серед **експертів** немає єдиної думки про **«зміст списку нових загроз і викликів»**. Проте серед інших, сьогодні особливої уваги заслуговують наступні:

- міжнародний тероризм;
- екологічні загрози;
- ядерна безпека і поширення зброї масового знищення;
- етнічні і релігійні конфлікти;

- проблеми тоталітарних сект, неконтрольованої міграції та організованої злочинності.

Іншими словами, мова йде про такі фактори, що завдають шкоди не тільки конкретній країні, але і всьому європейському та міжнародному співтовариству. Поряд із цим діапазон викликів та загроз глобальній, регіональній, у тому числі і європейській безпеці, змінився не повністю. На наш погляд, через прагнення окремих суб'єктів міжнародних відносин до досягнення своїх цілей будь-якими способами, він одержав своє подальше розширення, поповнився новими, що раніше вважалися потенційними, викликами та загрозами.

Поява нових загроз і викликів змусила уряди багатьох країн переглянути традиційні підходи до вирішення проблем безпеки. По-перше, деякі з цих викликів відносяться до розряду «ненавмисних». Наприклад, неконтрольовану міграцію або демографічні диспропорції важко віднести до навмисних загроз. Прояв таких викликів став можливим тільки в «глобальному суспільстві». По-друге, навмисні і ненавмисні виклики тісно взаємозалежні. Наприклад, проблему організованої злочинності дуже важко відокремити від проблеми відмивання грошей і корупції. Більше того, самі загрози та виклики часто взаємопов'язані та взаємозалежні. Глобалізація змушує держави змінити не тільки свої підходи до визначення суті нових загроз і викликів, але і розробити нові інструменти їхньої нейтралізації.

2. Міжнародна безпека та система її забезпечення.

В сучасному світі відбувається трансформація нині діючих концепцій і структур безпеки конфронтаційного типу в концепції і структури безпеки, засновані на співробітництві. Ця тенденція характеризує взаємовплив і взаємозалежність національного і міжнародного аспектів безпеки. Виникає нове розуміння і зацікавленість кожного суб'єкта в забезпеченні національної безпеки через зміцнення безпеки міжнародної.

Міжнародна безпека - такий стан міжнародних відносин, за якого створюються умови, необхідні для існування та функціонування держав, забезпечення їхнього повного суверенітету, політичної та економічної незалежності, можливої відсічі воєнно-політичному натиску й агресії, рівноправних відносин з іншими країнами. Водночас *міжнародну безпеку* треба розглядати як політику, що сприяє створенню ефективних гарантій миру як для окремої країни, так і всього світового співтовариства. Останні події, зокрема розпад СРСР та системи соціалізму, крах біполярного світу, воєнні дії НАТО в Югославії, війна Росії на Кавказі, терористичні акти в різних регіонах світу і т.п.. ставлять на порядок денний необхідність побудови єдиної загальнолюдською системи міжнародного правопорядку.

Вона має ґрунтуватися на засадах колективізму, добровільності та демократизму, але, разом з тим, передбачатиме жорстко визначені певні зобов'язання її членів. При цьому треба мати на увазі, що сучасна світова практика виробила *три головні засоби дотримання міжнародної безпеки*:

- стримування потенційної агресії чи інших небажаних дій за допомогою різних засобів тиску, в тому числі воєнної сили;

- покарання агресора чи іншого порушника міжнародної безпеки застосуванням проти нього тих чи інших практичних заходів впливу або ж їх поєднання;

- політичний процес як з метою доповнення силових рішень, так і всебічної легітимації (правової, політичної) підсумків даних міжнародних подій.

З метою забезпечення та зміцнення зовнішньої безпеки членів світового співтовариства, насамперед в особі держав, створюється **система міжнародною безпеки**. Вона ґрунтується на системі зобов'язань, гарантій і можливостей її суб'єктів. Серед різних **систем міжнародної безпеки** доцільно виділити:

- глобальні (прикладом такої системи був біполярний світ з системою протистоянь і стримувань, які існували з боку СРСР і США);

- регіональні, які спираються на конкретні інститути в певному регіоні (в Європі реальною основою регіональною системи безпеки можуть стати три інститути -- ЄС, ОБСЄ, НАТО, хоча вони мають різний потенціал, відрізняються складом учасників і головними цілями та напрямками діяльності);

- субрегіональні, де основна зацікавленість у спільному забезпеченні військової безпеки змінюється потребою розвивати економічні зв'язки (наприклад, Вишеградська група, Центральноевропейська ініціатива, Чорноморське економічне співробітництво, Балтійське співробітництво, проект «Євро регіон»);

- двохсторонні домовленості, які охоплюють військово-політичні та економічні проблеми і виступають нижчим базовим рівнем системи безпеки в Європі.

В цілому **ефективність** будь-якої **міжнародної системи безпеки** залежить від кількох **основних факторів**:

1) від стану і тенденцій розвитку сучасної геостратегічної ситуації, міжнародних реалій на регіональному та субрегіональному рівнях;

2) від внутрішнього становища держав і їх реальних можливостей на далеку перспективу;

3) від характеру сучасних загроз, які найсуттєвіше впливають на стабільність держав на регіональному й субрегіональному рівнях;

4) від ефективності вже існуючих систем безпеки та їх спроможності змінюватися з урахуванням нових завдань;

5) від реальних можливостей створення нових систем безпеки і характеру їх взаємодії з існуючими.

Можна сказати, що процес створення нових і зміцнення існуючих систем міжнародної безпеки є явищем перманентним і зачіпає інтереси всіх міжнародних акторів, насамперед державних, серед яких своє місце займає й Україна із своїми національними інтересами.

Список рекомендованої літератури

Базова

1. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15><http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
2. Наказ Мінекономіки від 02.03.2007 р. № 60 «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article>
3. Антикризове управління економічною безпекою в умовах викликів фінансово-економічної глобалізації (державний і регіональний виміри) / М. А. Хвесик, А. В. Степаненко, О. М. Ральчук, Й. М. Дорош; НАН України, Рада по вивч. продукт. сил України. - Донецьк: Юго-Восток, 2010. — 323 с.
4. Безпека сталого розвитку України: побудова в умовах глобальних викликів / [Ананьїн В. О. та ін.]; за ред. В. О. Ананьїна / Ін-т спец. зв'язку та захисту інформації Нац. техн. ун-ту України «КПІ» - К. : ІСЗЗІ НТУУ «КПІ», 2009. - 271 с.
5. Беляєв, О.О. Соціально-економічна безпека: навч. посіб. / О.О. Беляєв, Л.П. Бортнікова, В.І. Кириленко та ін. – К.: КНЕУ, 2010. – 316 с.
6. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С.Власюк; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48с.
7. Гринів Л.С. Національна економіка : навчальний посібник для ВНЗ / Гринів Лідія Святославівна, Кічурчак Маріанна Василівна ; Л.С. Гринів, М.В. Кічурчак. - Львів : Магнолія 2006, 2009. - 464с.
8. Економічна безпека держави, суб'єктів господарювання та тіньова економіка / Васенко В. К. [та ін.]; за заг. ред. Васенка В. К.; М-во внутр. справ України, Харк. нац. ун-т внутр. справ (Сум. філ.) - Черкаси: Маклаут, 2010. - 366 с.
9. Єрмошенко М. М. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство. / Єрмошенко М. М., Горячева К. С.; Нац. акад. упр. — К.: Нац. акад. управління, 2010. — 231 с.
10. Заблоцький, Б.Ф. Національна економіка : підручник / Заблоцький Богдан Федорович ; Б.Ф. Заблоцький. - Львів : Новий світ-2000, 2010. – 582 с.

11. Кавун С. В. Система економічної безпеки: методологічні та методичні засади. / Кавун С. В. - Х.: ХНЕУ, 2009. — 299 с.
12. Крамаренко Ю. М. Економічна безпека : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Ю. М. Крамаренко, Є. О. Курта, О. В. Сировой; М-во освіти і науки України, Запорізь. нац. техн. ун-т. - Запоріжжя: ЛПКС, 2010. - 219 с.
13. Круш П.В. Національна економіка: регіональний та муніципальний вимір : підручник / Круш Петро Васильович, Кожемяченко Ольга Олександрівна ; П.В. Круш, О.О. Кожемяченко ; Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. ін-т». - К. : ЦУЛ, 2011. – 320 с.
14. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т. С, Черняк О.І. [та ін.] / за ред. В. Гейця. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.
15. Національна економіка : навчальний посібник для ВНЗ / Білоцерківець Володимир Вікторович [и др.] ; В.В. Білоцерківець, О.О. Завгородня, В.К. Лебедева та ін. ; за ред. В.М. Тарасевича ; Нац. металург. акад. України. - К. : ЦУЛ, 2009. – 280 с.
16. Національна економіка : підручник для ВНЗ / Круш Петро Васильович [и др.] ; П.В. Круш, С.О. Тульчинська, М.В. Шашина та ін. ; за ред. П.В. Круша. - 2-ге вид. - К. : Каравела, 2008. – 428 с.
17. Пабат О. В. Економічна безпека держави: інноваційні фактори: монографія. – Львів : Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2012. – 168 с.

Допоміжна

1. Богомолів В. А. Экономическая безопасность: учебное пособие для студентов ВУЗов, обучающихся по специальностям экономики и управления / Богомолів В. А. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. - 295 с.
2. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: Монографія. – Львів: Арал, 2008. – 384 с.
3. Герасимчук З.В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення / В. Герасимчук, Н.С. Вавдіюк. – Луцьк: Надстрі'я, 2010. – 244 с.
4. Економічна безпека банківської діяльності в Україні / В. О. Онищенко, Р. Г. Андреев, О. І. Савицька, Ю. С. Довгаль; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Полтав. нац. техн. ун-т ім. Ю. Кондратюка. - Полтава: ПолтНТУ, 2011. - 346 с.
5. Лекарь С.І. Поняття та зміст економічної безпеки / С.І. Лекарь // Форум права. – 2012. - № 2. – С. 399-402 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12lcizeb.pdf>
6. Маляренко Т.А. Економічна безпека: навчально-методичний посібник / Т.А. Маляренко. – Донецьк: ДонДУУ, 2009. – 129 с.
7. Ніколаєв Є.Б. Проблематика соціальної безпеки у контексті навчального курсу «Соціально-економічна безпека» / Є.Б. Ніколаєв // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Збірник наукових праць. – Випуск 17. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 399-404.

8. Система оцінок зовнішніх і внутрішніх ризиків та загроз національній безпеці України. Вип. 16 / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н. В.П. Горбуліна. – Київ: ДП «НВЦ» Євроатлантикінформ, 2010. – 232с.

9. Хаванов А.В. Критерії та показники економічної безпеки в умовах державної заборгованості та їх вплив на економіку України / А.В. Хаванов // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. 2012. - № 1 (5). - Том 2. – С. 374-382. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/bmnef/2012_1_2/52.pdf

10. Экономическая безопасность России. Общий курс : учебник / под ред. В.К. Сенчагова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2009. – 815 с.

11. Юрків Н.Я. Проблеми та шляхи забезпечення економічної безпеки України / Н.Я. Юрків // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.7. - С. 133-137. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltu/22_7/133_Jur.pdf

Інформаційні ресурси

1. Верховна рада України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>

2. Національний банк України. Офіційне Інтернет-представництво. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>

2. Державна служба статистики України. Офіційний веб-сайт. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>